

~~John Quincy Adams~~

~~Washington~~

~~A. Johnson~~

ყუ უნუ *ქუ ვიუ*
მოკლე ფორმალური

ესა წი შეიქმნა ესა წი

ლო ღ ი კ ა

უდგენილი

გ. იოსელიანის-მიერ

Handwritten signature in red ink

გამოტემა ზ. ჭიჭინაძის

20442

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 27 Сентября 1896 г.

§ I. შესავალი.

დაბადების ღროს ადამიანი წარმოადგენს ისეთ არსებას, რომელმაც სრულიად არ იცის რა არც თავის თავზე და არც გარეშე ქვეყნიერებაზე. მაგრამ ამასთანავე იგი ისეთი არსებაა, რომელსაც შემდეგ შეუძლია გაიცნას და შეისწავლოს ყველაფერი. იგი, ერთი მხრით, ისეთი სულიერი არსებაა, რომ დაბადებიდანვე თან დაყოლილი აქვს როგორც მოთხოვნილება ცოდნის შეძენისა, ისე ყოველი ნიჭი ანუ ძალა, რომელიც-კი საჭიროა ამისთვის. მეორე მხრით, სული მისი არის სორც-შესხმული და აღჭურვილია ხუთი გარეგანი გრძნობით, რომლების საშუალებითაც შეუძლია მას გაიცნას ყოველი საგანი და მისი თვისება. თვით თავის თავს-კი ადამიანის სული ცნობილობს უსაშვალოდ, საკუთარი თვით-ცნობობით.

ადამიანს აქვს მინიჭებული სამი უმთავრესი სულიერი ნიჭი: გონება, გრძნობა და ნება.

პირველი ნიჭის მოქმედება იმაში იხატება, რომ ადამიანი ცნობილობს როგორც თავის თავს, ისრე

სხვა-და-სხვა გარეშე საგნებს, ადარებს მათ ერთმან-
ერთს, არჩევს ერთს მეორისაგან და ამ გვარად არდ-
გენს მათზე წარმოდგენასა და შემდეგ ცნებებს. მერმე
უახლოვებს ერთმანერთს შეძენილ წარმოდგენებსა და
ცნებებს, ადარებს იმათ გონებაში, ჰპოულობს მათ
შორის მგზავსებას ანუ განსხვავებას და ამგვარად
ფიქრობს ანუ ჰზრუნებს და სჯის მათზე. ამიტომაც
ამ უმთავრესს ნიჭს ჩვენ ცოდნის ნიჭს ანუ გონებას
ვეძახით.

მეორე უმთავრესი ნიჭის მოქმედება მდგომარეობს მასში, რომ გაცნობილი საგნების გავლენა აღძრავს ხოლმე ადამიანის გულში მრავალ სხვა-და-სხვა ნაირ გრძნობას: სიხარულს ან მწუხარებას, შიშს ანუ გაბედულობას, სიბრალულს ანუ შეუბრალებლობას, სიყვარულს ანუ მძულვარებას, სირცხვილს ანუ ამპარტუნებას, კმაყოფილებას ანუ უკმაყოფილებას და სხვ. ერთი სიტყვით სასიამოვნო ანუ უსიამოვნო გრძნობას. ეს არის მოქმედება იმ უმთავრესი სულიერი ნიჭისა, რომელსაც გრძნობას ანუ გრძნობელობის ნიჭს უწოდებენ.

საგნების ცოდნა და გამოცდილი გრძნობა აღძრვენ ხოლმე ჩვენში სურვილს, რომლის აღსრულება ჩვენ გვნებავს ანუ არა გვნებავს, და, ამის მიხედვით, ჩვენ მას ველტვით ანუ ვერიდებით. ეს მოქმედება ეკუთვნის იმ უმთავრესს სულიერ ნიჭს, რომელსაც ჩვენ ვეძახით ნებას ანუ ნებელობის ნიჭს.

ამ გვარად, ადამიანს აქვს სამი უმთავრესი სული-
ერი ნიჭი: ნიჭი ცოდნისა, ნიჭი გრძნობისა და ნიჭი
ნებლობისა, ანუ მოკლედ: გონება, გრძნობა და ნება.
ყოველი ჩვენი სულიერი მოქმედება უსათუოდ ერთ-
ერთს ამ სამ ნიჭთაგან მომდინარეობს და იქ აქვს
სათავე. მაგრამ, ამასთანავე, საჭიროა, ვიცოდეთ,
რომ სამივე თვინი არიან სამგვარი მოქმედება ერთი
და იგივე განუყოფელი სულისა.

იმ მეცნიერებას, რომელიც ეხება საზოგადოთ
ადამიანის სულს, იკვლევს მას, ანუ ყოველ მის თვი-
სებას, ნიჭსა და მოქმედებას, ჰქვიათ ჰსიხოლოგია.
მაგრამ ამასთანავე არის ისეთი მეცნიერება, რომელ-
საც განსაკუთრებით მარტო გონების მოქმედების—
გონებების გამოკვლევა აქვს თავის საგნად. ამ მეც-
ნიერებას უწოდებენ ფლოზიკას.

§ 2. გარეგანი გრძნობები.

გარეშე ქვეყნის ყოველ საგანსა და მოვლენას
ჩვენ ვცნობილობთ გარეგანი გრძნობების საშუალებ-
ებით. ივინი არიან შუამდგომელნი სულსა და გარე-
შე ქვეყნიერების შორის ხოლმე და ისეთი მნიშვნე-
ლობა აქვსთ სულის გახსნისა და განვითარების-
თვის, რომ უიმათოდ ადამიანს არ შეუძლია გაიცნას
და შეისწავლოს ის საგნები, რომლებიც მას გარს
არტყია. ერთი სიტყვით, ყველაფერი, რაც-კი ადა-

მიანმა იცის გარეშე ქვეყნიერების შესახებ, გაცნობილი აქვს გარეგანი გრძნობების შემწეობით.

ადამიანს აქვს ხუთი გარეგანი გრძნობა: მხედველობა, სმენა, შეხება, გემოვნება და ყნოსვა. თეთულ გრძნობას თავისი საკუთარი ორგანო აქვს. ორგანო მხედველობისა თვალებია, სმენისა ყურები, შეხებისა—ხელის თითები და საზოგადოთ მთელი კანი; გემოვნებისა—ენა, ხოლო ყნოსვისა—ცხვირი. ამ ხუთი გრძნობით ადამიანს შაუძლია გაიცნას თითქმის ყოველი ობიექტი საგანთა.

მხედველობის უმთავრესი და სპეციალური დანიშნულება არის ნათელისა და სხვა-და-სხვა ფერების გაცნობა, მაგრამ ამას გარდა, ამ გრძნობის საშუალებით ადამიანს შეუძლიან საგანთა სხვა მრავალ გვარი თვისებანიც გაიცნოს, როგორც მაგალითად, ფორმა საგანისა, სიდიდე, მდებარეობა, სიშორე და სხვანი. ამ გრძნობას ძლიერ დიდი მნიშვნელობა აქვს საგნების გაცნობისთვის და მაშა-სადამე ადამიანის სულიერი განხილვისთვის. არც ერთ გრძნობას არ შაუძლია მხედველობის მაგიერ. სამსახური გაუწიოს ადამიანს. ის შთაბეჭდილებანი, რომლებითაც ადამიანი ამ გრძნობის შემწეობით მდიდრდება, უფრო ცხადნი, გარკვეულნი და საფუძვლიანი არიან, ვიდრე სხვა გრძნობებით შეძენილნი შთაბეჭდილებანი.

სმენის საკუთარი დანიშნულება არის საზოგადოთ ყოველი სულიერი და უსულო საგანთა სმის

გაგონება და გაცნობა: ხმას ადამიანი, თვინიერ სმენისა, ვერც ერთი გრძნობით ვერ გაიგებს. ყრუს დაბადებიდგან, მგალითად, სრულებით არ აქვს წარმოდგენა არა ვითარ ხმაზე, როგორც ბრმას ფერსა და სინათლეზე ხოლმე. თუმც სმენის საკუთარი დანიშნულება საგნების ხმის გაცნობაა, მაგრამ, ამას გარდა, ამვე გრძნობით შეგვიძლიან ვიცნოთ ხმით თვით საგანის რაობა ანუ ვინაობა, მისი რაოდენობა, სიშორე და მდებარეობაც მსმენელისაგან. საჭიროა ისიც ვიცოდეთ, რომ ნიჭი მეტყველებისა დამოკიდებულია სმენის ქონებაზე: ვინც დაბადებით ყრუ არის, ის უთუოდ მუნჯიც არის, რადგანაც მას არც სხვისი ხმა და არც თავისი საკუთარი არ ესმის.

შენების შემწეობით ადამიანი გებულობს საგნის ტემპერატურას, ესე იგი იმას, ცივია, თუ თბილი საგანი, გაჭეგნობასა და სიმკუჭიკეს (სიმაგრესა და სიღიბილეს). ამ გრძნობას დიდი მნიშვნელობა აქვს ადამიანისთვის. ამ გრძნობის ორგანოს, როგორც ზემოთაც ვსთქვით, ხელის თითებს გარდა, შეარდგენს მთელი სხეულის კანი, რომლის ქვეშაც ნერვები თავდებიან და ამიტომაც სულს შაუძლია მიიღოს შთაბეჭდილება გარეშე ქვეყნიდგან მთელი სხეულის საშუალებით. სითბოსა და სიცივეს ამ გრძნობის გარდა ვერც ერთი გრძნობით ვერ გაიგებს ადამიანი. ამას გარდა ყველა სხვა ჩვენი გარეგანი გძნობები მხოლოდ მაშინ მოქმედებენ, როცა იმათ გარედამ

საგანი შეეხება, ანუ ისინი საგანს შეეხებიან ხოლმე, მაგალითად: ადამიანი საგანს მაშინ ჰხედავს, როცა მისგან წამოსრული სინათლის სხივები თვალს მოხედება ხოლმე; სმენითაც მაშინ ესმის, როცა ხმა ანუ ჰაერის მოძრობა ყურამდის მიაღწევს; გემოს მაშინ ტყობილობს, როცა საგემო საგანი ენის წვერს შეეხება; სუნს მხოლოდ მაშინ იგრძნობს, როცა საყნოსველი საგნის უხილავი ნაწილები ცხვირის შინა გარსს მოხედებიან ხოლმე.

გემოვნების დანიშნულება ის არის, რომ მისი შემწეობით ვგებულობთ ჩვენ სასმელ-საჭმელისა და სხვა საგანთა იმ თვისებას, რომელსაც საზოგადოთ უწოდებენ გემოს, ესე იგი: სიტკბოს, სიმწარეს, სიმჟავეს და სხვანი.

ყნოსვით ადამიანი იგებს და სცნობს საგნების იმ თვისებას, რომელსაც სუნს ვეძახით: არც ერთს სუნს ხალხთა ენაში საკუთარი სახელი არა აქვს, ამიტომ ან იმ საგნის სუნს ვეძახიან, რომელსაც ჰყნოსვენ (მაგ, ვარდის სუნი) და ან კიდევ ორად ჰყოფენ: კარგი სუნი, ცუდი სუნი.

ამ ხუთ გრძნობას გარდა, რომელთაგან თვითეულს საკუთარი თვისი ორგანო აქვს, ადამიანს კიდევ აქვს ერთი, ეგრეთ წოდებული, საზოგადო გრძნობა. ამ საზოგადო გრძნობის საშეაღებით სული ტყობილობს საკუთარი თვისი სხეულის მდგომარეობას, ანუ, უკეთა ვსთქვათ, ყველა იმ ცვლილებას, რომე-

ლიც სხეულში მოხდება ხოლმე. მაგალითად: ტკივილს, შიმშილს, წყურვილს, სისუსტეს და სხვა. ამ გრძნობის საზოგადო ორგანოებს შეარდგენენ, ესრედ წოდებული, საგრძნობელი ნერვები, რომლებიც გავრცელებული არიან მთელ სხეულში.

ადამიანის სული თავის-თავს, ანუ ყველაფერს, რაც-კი თვითონ მასში მოხდება ხოლმე, გებულობს და სცნობს უსაშეალოდ, ასე რომ ყურადღებისა, დაკვირვებისა და გამოცდის მეტი არა უნდა რა, რომ სულმა თავის თავი გაიცნას და შეისწავლოს ხოლმე.

§ 2. ჰაზროვნება და განსაზღვრა ლოდიკისა.

ერთი უმთავრესი - სულიერი ნიჭი ადამიანისა, როგორც ვსთქვით, არის გონება ანუ ცოდნის ნიჭი. მაგრამ ცოდნის შეძენა გონებას ისე არ შეუძლია, თუ არ იფიქრა საგნებზე ანუ არ იჰაზროვნა, ესე იგი, თუ არ წარმოიდგინა იგინი, არ შეადარა ერთმანერთს, არ იპოვა მზგავსება და განსხვავება, ერთი ჰაზრი მეორეს არ დაუკავშირა, ერთისაგან მეორე არ გამოიყვანა და არ დაასკვნა. გონების ესეთ მოქმედებას ეწოდება ჰაზროვნება. მაშასადამე ჰაზროვნება არს ისეთი მოქმედება გონებისა, რომლის საშეალებით ადამიანი იძენს ცოდნას.

მაგრამ შეიძლება კაცმა იჰაზროვნოს საგანზე

როგორც მართლად ანუ ჭეშმარიტად, ისრე შეცდომით; ჭეშმარიტ ჰაზროვნებას მიყავს გონება ჭეშმარიტ ცოდნაში, შემცდარ ჰაზროვნებას-კი შეცდომაში. ამიტომაც, რომ არ შეესცდეთ და ნამდვილი ცოდნა შევიძინოთ, მიუცილებლად საჭიროა, ვიცოდეთ ის პირობება, რომლების აღსრულებასაც მოითხოვს ხოლმე ჭეშმარიტი ჰაზროვნება. თუმცა ჩვენ ეს პირობები არ გეცოდინება და არ აღვასრულებთ, მაშინ ჭეშმარიტი ჰაზროვნება შეუძლებელია და ადამიანის გონება უფრო ადვილად დაიბნევა და შეცდება ხოლმე.

ნამდვილი ანუ ჭეშმარიტი ჰაზროვნებისთვის საჭიროა ვიცოდეთ და დავიცვათ შემდეგი პირობები:

1) საზოგადო ლოღიკური კანონები, რომელთაც უნდა ემორჩილობდეს იგი თვისი მიზნის მისაღწევად, ესე იგი, ჭეშმარიტის ცოდნის შეძენისთვის.

2) უმთავრესი ლოღიკური ფორმები, რომელშიაც გამოიხატვის მისი მოქმედება.

3) ჰაზროვნების მეთოდები.

სწორეთ ამ კანონების, ფორმებისა და მეთოდების განხილვა მოთავსებულია ლოღიკაში. მაშასადამე, ლოღიკა არს ისეთი მეცნიერება, რომელიც განიხილავს ხოლმე ჰაზროვნების კანონებს, ფორმებსა და მეთოდებს.

II.

§ 4. ჰაზროვნების ძირითადი კანონები.

ყოველი მოქმედება საზოგადოთ უთუოდ უნდა ექვემდებარებოდეს ერთს რომელსამე განსაზღვრილ კანონს, თუ უნდა, რომ ნამდვილი იყოს და მიაღწიოს, რასაც ელტვის ამიტომ, რადგან ჰაზროვნებაც მოქმედებაა გონებისა, რომელიც ელტვის ნამდვილი ცოდნის შეძენას ანუ ჭეშმარიტებას, იგიც უთუოდ უნდა ემორჩილებოდეს თავის კანონებს. უამისოთ ის არ იქმნება ჭეშმარიტი ჰაზროვნება და ვერც თავის მიზანს მიაღწევს.

ჩვენს ჰაზროვნებას აქვს ოთხი უმთავრესი ანუ ძირითადი საზოგადო კანონი. პირველ კანონს ეწოდება კანონი იგივეობისა, მეორეს კანონი თავის ჰაზრის გაწმენისა, მესამეს-კანონი შესამის გამოკრძახვისა, ხოლო მეოთხეს-კანონი საგმარ საფუძვლიანობისა.

ა.) კანონი იგივეობისა მოითხოვს, რომ ჩვენ საგანი უთუოდ უნდა მიგვაჩნდეს იმად, რაც არის იგი და არა სხვა რამედ. მაგალითად, ადამიანი ყოველთვის უნდა მიგვაჩნდეს ადამიანად, პირუტყვი პირუტყვად, მცენარე მცენარედ, ქვა ქვად, წყალი წყლად, მიწა მიწად, კეთილი კეთილად, ბოროტი ბოროტად, თეთრი თეთრად, შავი შავად, ჭეშმარიტება ჭეშმარიტებად, ტყვილი ტყვილად, და სხვ. ამ საზოგადო და გონებისთვის სავალდებულო კანონის

ძალით, ერთი და იგივე საგანი ყოველ კაცს, ყოველ-
თვის უნდა მიაჩნდეს ერთ და იგივედ, ესე იგი, სწო-
რედ იმად, რაც არის იგი, და არა სხვად რამედ. ამი-
ტომაც იმ ლოლიკურ კანონს, რომლის ძალითაც სა-
ვალდებულოა ჰაზროვნებისთვის უთუოდ ასრე მო-
იქცეს, ეწოდება კანონი იგივეობისა; რადგანაც მიჩე-
ნა ანუ მიღება საგნისა იმად, რაც არის იგი ბუნე-
ბით, ნიშნავს იგივეობას, ესე იგი თავის-თავის თანას-
წორებას. ამ კანონის ძალით ყოველ ადამიანს მიაჩ-
ნია, მაგალითად, და სწამს, რომ ორჯელ ორი ოთ-
ხია და არა მეტი ანუ ნაკლები, რომ მთელი საგანი-
თვის ნაწილზე უდიდესია და სხვ. როცა გონება ამ
ძირითადი კანონს არ ემორჩილება ანუ არღვევს, ესე
იგი, თუ მას რომელიმე საგანი, რომელზედაც ჰაზ-
როვნებს, არ მიაჩნია იმად, რაც არის იგი, არამედ
სხვა რამედ სთვლის, მაშინ იგი სცდება და მაშასადა-
მე მისი ჰაზრი ანუ მსჯელობა ჭეშმარიტი არ იქმნე-
ბა. ესეთ შეცდომაში ვარდება გონება უმეტესად მა-
შინ, როცა კაცმა ზედ მიწეებით არ იცის ის საგა-
ნი, რომელზედაც სჯის ხოლმე. მაგრამ ზოგჯერ ზო-
გი ერთი კაცი განგებაც უხვევს გვერდს ამ კანონს
და სციდილობს, ზოგიერთი პიროვნული მოსაზრებით,
შაიყვანოს სხვა შეცდომაში, მიაღებინოს ტყვილი
მართლად ანუ ჭეშმარიტად.

ბ.) როცა ჩვენ რომელიმე საგანზე ვსჯით, მა-
შინ ან მივაწერთ მას რასმეს და ან არა. საგანს ჩვენ

უნდა ეკუთნოთ და მივაწეროთ ის, რაც მასში მო-
იპოვება ნამდვილად, და არ უნდა მივაწეროთ ის,
რაც მას არ ეკუთვნის. მდიდარზე მაგალითად ჩვენ
ვამბობთ, რომ იგი მდიდარია, ლარიბზე, რომ ის არ
არის მდიდარი, კეთილს კაცს უწოდებთ კეთილს და
არა ბოროტს; მართალს კაცს-მართალს და არა მტყუ-
ანს და სხვ. მაშასადამე ჩვენ არა გვაქვს უფლება ერთ-
სა და იმავე საგანს, ერთსა და იმავე დროს კიდევ მი-
ვაწეროთ რამე და არც მივაწეროთ იგი ხოლმე. არა
გვაქვს უფლება, მაგალითად, ერთსა და იმევე ადა-
მიანს მეცნიერიც უწოდოთ და უმეცარიც. ამიტომ
რომ ეს იქმნებოდა თავის ჰაზრის გაწბილება ანუ
უარპყოფა.

ამიტომაც იმ ლოღიკიურ კანონს, რომელიც
ვალდებულ ჰყოფს ჩვენ ჰაზროვნებას ასრე არ მო-
იქცეს, ეწოდება კანონი თავის ჰაზრის გაწბილებისა.
თავის გაწბილება არის ისეთი ჰაზროვნება, რომე-
ლიც თვითონვე უარ-ჰყოფს იმ ჰაზრს, რომელიც
უნდა დაამტკიცოს; ანუ, პარ-იქით, თვითონვე ამტ-
კიცებს მას, რაც უნდა უარ-ჰყოფს. ამ გვარი თავის
ჰაზრის გაწბილება შეიძლება ორ ნაირი იყოს: ცხა-
დი და დაფარული ანუ შეუმჩნეველი. თავის ჰაზრის
ცხადი გაწბილება მაშინ იქმნება, როცა ვინმე ერთსა
და იმავე დროს განგებ კიდევ ამტკიცებს რასმეს
და კიდევ უარ-ჰყოფს მას. ჩვენ რომ ერთს დროს
ვისმეს განგებ გონიერიც უწოდოთ და უკუურიც,

ეს იქმნება ცხადი თავის ჰაზრის გაწბილება. მაგრამ
ეგრეთი ცხადი ლოლიკური შეცდომა იშვიათად მოხ-
დება ხოლმე. უფრო ხშირად მსჯელობში ჩვენ შე-
უმჩნეველ თავის ჰაზრის გაწბილებას შევხვდებით.
ბევრჯერ აღამიანი, როცა დიდ ხანს საუბრობს, ანუ
სწერს და სჯის ერთს რომელმე საგანზე, თვითო-
ნაც ვერ ამჩნევს ისე უარ-ჰყოფს იმას, რაც უნდა თვი-
თონ დაამტკიცოს ხოლმე, ანუ, პირ-იქით, შეუმჩნე-
ვლად ამტკიცებს იმ ჰაზრის ჭეშმარიტებას, რომელიც
თვითონ უნდა უარ-ეყო და დაერღვია ხოლმე. ესე-
თი გაწბილება საკუთარი ჰაზრისა იქმნება, მაგალი-
თად, როცა ვეჭილს სურს, რომ ბრალდებული გა-
ამართლოს, მაგრამ შეუმჩნევლად ისეთ მის მოქმე-
დებას მოიხსენებს და განმარტავს, რომელიც ამტ-
კიცებს, რომ იგი დანაშაულია.

გ.) მესამე ლოლიკური კანონის ძალით ჩვენი
გონება ვალდებულია ან მიიღოს რომელიმე ჰაზრი
და ან უარ-ჰყოს იგი; ერთსა და იმავე კითხვაზე
უპასუხოს გადაჭირილი: ან ჭო და ან აწა. გარნა
არა აქვს უფლება სთქვას: არც ჭო და არც აწაო,
არამედ მესამე სხვა რაიმეო, რადგანაც ეს შეუძლე-
ბელია. იმ ლოლიკურს კანონს, რომელიც ვალდე-
ბულ ჰზნის ჩვენ გონებას უთუოდ ასრე მოიქცეს,
ეწოდება კანონი მესამის გამორჩევისა, რადგანაც ეს
კანონი მოითხოვს ჰაზროვნებისაგან არა სცნას არა-
ფერი მესამე დამტკიცებისა და უარჰყოფის შორის.

ამ კანონის ძალით, ჩვენ არა გვაქვს, მაგალითად, უფლება ვიფიქროთ ასრე: ესა და ეს ჰაზრი არც მართალია და არც ტყუილია; ესა და ეს მოქმედება არც ცუდია და არც კარგია; ეს ბრალდებული არც მტყუანია და არც მართალია და სხვ.

დ.) როცა ჩვენ რასმეს ვამტკიცებთ ანუ უარვყოფთ, უთუოდ უნდა საკმაო საფუძველი გვქონდეს. უამისოდ, ესე იგი თუმც არა გვაქვს საფუძველი, რომლიდგანაც ჩვენი ჰაზრის სიმართლე სჩანს, არავინ არ დაგვერწმუნება. აქედამ, იმ საზოგადო ლოლიკურ კანონს, რომელიც ითხოვს ჰაზროვნებისაგან, რომ ყოველს შემთხვევაში, როცა იგი ამტკიცებს რასმეს, თუ უარ-ჰყოფს, უთუოდ საკმაო საფუძველი უნდა ჰქონდეს, ეწოდება კანონი საკმაო საფუძველიანობისა. როცა ამტკიცებენ, მაგალითად, რომ სწორი ხაზი არს უუმოკლესი მანძილი ორთა წერტილთა შორისო, ამის საკმაო საფუძველათ მოყავთ ის, რომ ორ წერტილთა შორის შეუძლებელია ერთი სწორი ხაზის მეტი გაიელოს. რომ ვამბობთ, რომ რუსთაველი ყველა ჩვენ ძველს პოეტებზე უფრო მაღლა სდგასო, ამის საკმაო საფუძველს წარმოგვიდგენს მისი უკვდავი პოემა „ვეფხვის-ტყაოსანი“ და სხვ.

II.

ჰაზროვნების უმთავრესი ფორმები.

§ 5. წარმოდგენა.

ჩვენა ესტეკით, რომ დაბადების დროს ადამიანმა სრულიად არა იცისტიჲ და მხოლოდ შემდეგ, ჰაზროვნების შემწეობით, იძენს ყოველ გვარ ცოდნასტიჲ. მაგრამ ჰაზროვნებისთვის უსათუოდ საჭიროა საგანი ჰაზროვნებისა, ამიტომ რომ არათერზე ფიქრი ყოველად შეუძლებელია. სხვაჲერ რომ ესტიჲვათ, თუ ადამიანს წარმოდგენები და ცნობები არა აქეს, მაშინ მას ჰაზროვნება არ შეუძლია. ამიტომ ჯერ-ჯერობით ჩვენ უნდა შავიტყოთ, რა ნაირად უჩნდებიან ადამიანს წარმოდგენები და ცნებები.

ყოველი საგანი, გინდ მოვლენა, რომელსაც-კი ადამიანი ეხება (რომელიმე თვისი გრძნობის ორგანოთი, ესე იგი, ან ხედავს, ან ისმენს, ან ყნოსავს და სხვანი, მოქმედობს მასზედ, ანუ, როგორც ანობენ, ახდენს ხოლმე მთაბეჭდილებას, ესე იგი, თვისება საგნისა იბეჭდება გრძნობის ორგანოზე. ეს გავლენა ანუ შთაბეჭდილება საგნისა მოქმედობს საგრძნობელ ნერვზე, რომელიც აერთებს ორგანოს თავის ტვინთან. ამ ნერვის საშვალეობით შთაბეჭდილება მსწრაფლ

შიდის თაგის ტვინამდის, სადაც ჩვენ მას ვიგებთ ანუ ვიგრძნობთ ხოლმე და ვითვისებთ, ამგვარად გარდადის შთაბეჭდილება ყოველი საგნისა ჩვენს ცნობაში. მაგრამ საჭიროა გვახსოვდეს, რომ ყველა შთაბეჭდილება როდი გარდადის ჩვენი სულის ცნობაში, არამედ მხოლოდ ის შთაბეჭდილება, რომელსაც სული ყურადღებას მიაქცევს ხოლმე. თუ-კი ადამიანმა ჯეროვანი ყურადღება არ მიქცია იმ საგანს, რომელიც მოქმედობს რომელმე გარეგან გრძნობაზე, მაშინ ბევრიც რომ იმოქმედოს საგანმა, მისი შთაბეჭდილება ან სულ არ გარდავა ცნობაში და ან კიდევ ისეთ სუსტს კვალს დასტოვებს, რომ დიდი მნიშვნელობა არ ექმნება ხოლმე გონებისთვის. როცა, მაგალითად, ჩვენ ძრიელ გართული ვართ რითიმე, ვერ ვამჩნევთ და ვერა ვგრძნობთ, რა ჰხდება ჩვენს გარეშემო. თუმცა შევირდმა ყურადღება არ მიაქცია მასწავლებლის ლაპარაკს კლასში, იგი ვერაფერს ვერ შიძინს და დაიხსომებს, რაც უნდა ბევრი ილაპარაკოს უკანასკნელმა. მისთვის, რომ ჯეროვანი შთაბეჭდილება მიიღოს ადამიანმა საგნისაგან, ყურადღების გარდა, სხვაც ბევრი პირობაა საჭირო, როგორც, მაგალითად, ორღანოების სისალე და მთელი სხეულის ნორმალური მდგომარეობა, საგნის სიანლოვე ანუ სიმორჩე იმ ორგანოსაგან, რომელზედაც საგანი მოქმე-

დობს *), შთაბეჭდილების საჭირო ხანს გაგრძელება და ხშირად განმეორებაც და სხვანი.

მაშასადამე, იმისთვის, რომ ადამიანმა იგრძნოს და სცნას შთაბეჭდილება, უსათუოდ საჭიროა ორი პირობა: ერთი ის, რომ თვით საგანმა უნდა მოახდინოს ჯეროვანი გავლენა რომელსამე გარეგან გრძნობაზე, და მეორეც, სულმა ჯეროვანი ყურადღება უნდა მიაქციოს ხოლმე მას.

თვითეული შთაბეჭდილება საგნისა, თუმცა იგი ჯეროვანი იყო და ჩვენც ყურადღება მიაქციეთ, სტოვებს ჩვენ გონებაში უხილავ კვალს. ანუ უკეთა ვსთქვათ, ყოველი შთაბეჭდილება, რომელსაც კი იგრძნობს და სცნობს სული, ინახება მასში, ვითარცა ხსოვნა. ამისათვის ჩვენ გვაქვს მოცემული ღვთისაგან ერთი ძვირფასი ნიჭი, რომელსაც მეხსიერება ქვიან. ამ ნიჭის დანიშნულება, როგორც თვით სახელიც გვიჩვენებს, ის არის, რომ ყველაფერი რაცკი სულს ოდესმე უგვრძნია და უცენია, შაინახოს, დაიხსომოს და, როცა საჭიროა, გაგვახსენოს ხოლმე კიდევ. მეხსიერებას ისეთი დიდი მნიშვნელობა აქვს ადამიანისთვის, რომ უმისოდ იგი სწორედ სარკეს ემგვანებო-

*) თვალთ, მაგალითად, ვერც ძრიელ შორს დაინახავს კარგათ ადამიანი საგანს და ვერცა მეცის-მეცად ახლოს; ყურიით მხოლოდ მაშინ გაიგონებს კარგათ, როცა ის საგანი, რომლიდგანაც ხმა ისმის, საჭირო მანძილზეა და სხვ.

და, რომელშიც თუმც მრავალი საგნის სახე იხატება მაგრამ საგნის მოშორებისა თანავე ჰქრება, არაფერი კვალი არა ჰჩნება და ამიტომაც მარად ცარიელია. ერთი სიტყვით, ადამიანს რომ მეხსიერება არა ჰქონოდა მინიჭებული, მისი გონების გახსნა და განვითარება ცოდნით ყოველად შეუძლებელი იქმნებოდა. მეტი არ იქმნება, აქ ისიც შევნიშნოთ, რომ, მრავილი სხვა-და-სხვა მიზეზებისა გამო, ყველა ადამიანს ერთ ნაირი კარგი მეხსიერება არა აქვს: ზოგიერთს ადამიანს ისეთი მეხსიერება აქვს, რომ გაკვირებაში მოეყვართ, ზოგს ჩვეულებრივი და ზოგსაც სუსტი. რალა თქმა უნდა, რომ კარგი მეხსიერების პატრონი ადამიანი, უფრო ბევრ ცოდნას შაიძენს ხოლმე. მეხსიერების შეწევნით საგნები, რომლებიღგანაც ჩვენ შთაბეჭდილება მიგვიღია ოდესმე, როცა გავიხსენებთ იმათ, ხელახლად, წარმოგვიდგებიან გონებაში იმ გვარადვე, როგორიც იყვნენ მაშინ, როცა იგინი პირ-და-პირ მოქმედობდნენ ჩვენზე. ჩვენ შეგვიძლია, მაგალითად, ცხოველად წარმოვიდგინოთ სრული სახე, გარდაცვალებული ჩვენი მშობლებისა, ნათესავებისა და ნაცნობებისა, ხმა მომღერალთა, რომელიც ოდესმე მოგვისმენია, თვისება საგნისა, რომელსაც შევხებივართ, სუნი, რომელიც გვიყნოსავს, გემო სასმელ-საჭმელისა და სხვანი, ესეთ სულის მოქმედებას, ესე იგი, გონებაში გამოხატვას საგნის სახისას, მდგომარეობისას, მოქმედებისას და

საზოგადოთ ყოველთა მის თვისებათა, ეწოდება წარმოდგენა. როგორც მცხსიერებას, ისრე ამ ნიჭსაც, ძრიელ დიდი მნიშვნელობა აქვს ჩვენი ჰაზროვნების მუშაობისათვის, რადგანაც ფიქრი და სჯა ჩვენ მხოლოდ იმ საკნებზე შეგვიძლია, რომლებსაც გონებაში ვირდგენთ ხოლავ.

§ 6. ცნება.

თვითეული ჩვენი წარმოდგენა უდრის მხოლოდ ერთს რომელიმე საგანს და შაიცავს ყველა მის თვისებებს. ყმაწვილი ჰხედავს პირველად, მაგალითად, დედას, მამას, ძმას, დას და უჩნდება წარმოდგენა ცალკე დედაზე, მამაზე, დაზე და სხვა, მაგრამ ჯერ-ჯერობით არა აქვს წარმოდგენა საზოგადოთ ადამიანზე. მისი წარმოდგენა სკამზე, მაგიდაზე, ძაღლზე, კატაზე და სხვანი ეკუთვნის იმ სკამს, მაგიდას, ძაღლსა და კატას, რომლებსაც იგი თავის ოთახში ჰხედავს. საზოგადოთ-კი არ იცის პირველად მან ის, თუ რა არის მაგიდა, სკამი, ძაღლი, კატა. ერთი სიტყვით, ადამიანს იმდენივე ცალკე წარმოდგენა აქვს, რადენი საგანიც გაუცვნია სიცოცხლეში. მაგრამ ის წარმოდგენები გაცალკეეებული როდი ჰრჩებიან მის გონებაში.

როგორც-კი გაუჩნდება ადამიანს რადენიმე წარმოდგენა გონებაში ერთ-გვარ საგნებზე, ჰაზროვ-

ნება მისი მაშინვე იწყებს იმათ შედარებას ერთმანერთთან. შედარების დროს ჰპოულობს მათ შორის, როგორც თვით საგნებში, მზგავსებას და განსხვავებასაც. როცა გონება ჩვენი აღარებს, მაგალითად, წარმოდგენებს სხვა-და-სხვა ხეზე, ჰპოულობს მათ შორის შემდეგ საერთო ნიშნეულობას, რომელიც თვითეულ ხეს ეკუთვნის: ძირი, ტანი და ტოტები. მაგრამ ამათ გარდა ჰპოულობს ისეთ თვისებებს, რომლებითაც ხეები განსხვავდებიან ერთმანერთისაგან. ზოგი ხე, მაგალითად, ხილს ისხამს, ზოგი არა, ზოგი დიდი და მალალი იზრდება, ზოგი არა, ზოგი მაგარია, ზოგი რბილი, ზოგი ფოთლებიანია, ზოგიც უფოთლო, ზოგი დიდ ხანს ცოცხლობს, ზოგი ცოტა ხანს და სხვ. საგნების იმ ნიშნეულობებს, რომლებიც შეადგენენ ხოლმე იმათ აჩსს, ესე იგი, ისეთ ნიშნეულობას, ურომლოთაც არც ერთს მათგანს არსებობა არ შაუძლიათ და ვერც წარმოვიდგენთ გონებაში, უწოდებენ აჩსუბითი ნიშნეულობას. ხოლო, პირ-იქით, იმ ნიშნეულობას, ურომლოთაც შეუძლიათ მათ არსებობა, უწოდებენ აჩს აჩსუბითი ნიშნეულობას. ხის არსებითი ნიშნეულობას, მაგალითად, შეადგენენ: ძიჩა, ტანი და ტოტები; ყველა სხვა ნიშნეულობა-კი შეადგენს არა არსებითი თვისებას. აღამიანის არსებითი თვისებას შეადგენენ შემდეგი ნიშნეულებანი: იგია არსება სულიერ-ხორციელი, აქეს გონება, გრძნობა, ნება და მეტყველება. ყველა

სხვა ნიშნეულობა, როგორც, მაგალითად, მოსრულობა, სილამაზე, სქესობა, კანის ფერი და სხვ. შეარდგენენ არა არსებითი თვისებას, რადგანაც შეიძლება, ეკუთნოდნენ იგინი ადამიანს და შეიძლება არა.

ამგვარად, როცა ჰაზროვნება ჩვენი აღარებს ერთმანერთს წარმოდგენებს ერთი გვარი საგნების შესახებ, ჰპოულობს მათ შორის საერთო არსებითი ნიშნეულობებს, აერთებს ერთად და არდგენს ერთ საზოგადო წარმოდგენას ანუ ჰაზრს, რომელიც შეიცავს ყველა შედარებული ერთი გვარი საგნების აწსებითი ნიშნეულობას. ამგვარ საზოგადო წარმოდგენას ანუ ჰაზრს ყველა ერთის გვარის საგნების არსებითი ნიშნეულობებზე ეწოდება ცნება, რადგანაც იმათი წარმოდგენით ჩვენ ვსცნობთ ერთგვარი საგნების რაობას ანუ ვინაობას.

მაშასადამე, ცნება აწს ისეთი საზოგადო წარმოდგენა ანუ ჰაზრი, რომელიც შეიცავს ერთი სახისა და ერთის გვარის საგნების ყველა აწსებითი ნიშნეულობას. ასრეა შერდგენილი ყოველი ცნება, როგორც, მაგალითად, ადამიანი, პირუტყვი, მცენარე, მდინარე, ქალაქი, სადგომი, ტყე, ველი და სხვანი.

ყველა იმ ნიშნეულებას, რომელსაც ჩვენ აწს აწსებითი ნიშნეულობა უწოდეთ, გონება, ცნების შერდგენის დროს, უყურადღებოდ აგდებს ხოლმე, რადგანაც ცნებისათვის იგინი საჭირო არ არიან. წარმოდგენისაგან ცნება მითი განირჩევა, რომ წარმოდ-

გენა უღრის მხოლოდ ერთს რომელიმე საგანს და შაიცავს ყველა მის ნიშნეულობას, როგორც არსებობისას, ისე არა არსებობისას, ცნება-კი იპყრობს მხოლოდ არსებითი ნიშნეულობას და არა ერთი საგნისას, არამედ ყველა ერთის გვარის საგნებისას. მაგალითად, ჩვენი წარმოდგენა სურამის ციხეზე შაიცავს ყველა მის ნიშნეულობას და მხოლოდ მას უღრის. ცნება „ციხე“-კი უღრის ყველა ციხეს, რომელიც-კი სადმე არსებობს და შაიცავს ყოველი ციხის არსებითი ნიშნეულობას. ჩვენი წარმოდგენა მტკვარზე უღრის მარტო ამ ერთს მდინარეს, ხოლო ცნება „მდინარე“ უღრის ყოველს მდინარეს და იპყრობს ყოველი მდინარის არსებითი ნიშნეულობას.

ამასთანავე საჭიროა ვიცოდეთ, რა განსხვავება არის ცნებასა და მის სახელს შუა. ცნება არის წარმოდგენა ანუ ჰაზრი ერთ-გვარი საგნების არსებითი ნიშნეულობათა, ხოლო სახელი ანუ წოდება არის სიტყვა, რომლითაც ჩვენ მას აღვნიშნავთ ხოლმე.

ცნებებს ძრიელ დიდი მნიშვნელობა აქვსთ აღამიანის გონების განხნისა და განვითარებისათვის: მის ნაცვლად, რომ თვითეული საგანი ცალკე წარმოგვედგინა, ყველასათვის საკუთარი სახელი გვეწოდა და ისრე გვეფიქრა მათზე, რაც ძრიელ ძნელი იქმნებოდა, ჩვენ ცნებებისა და მათი საერთო სახელების შემწეობით, ერთად ვირდგენთ ყველა ერთ გვარ საგნებს, ერთ საზოგადო სახელს ვარქმევთ

და ისრე ვფიქრობთ და ვსჯით ხოლმე. მაგალითად, როცა ჩვენ ვფიქრობთ და ვსაუბრობთ ადამიანზე, ცხოველზე, მცენარეზე, მთაზე, მდინარეზე და სხვა არც ერთი ადამიანი განსაკუთრებით, არც ერთი ცხოველი, არც ერთი მცენარე, არც ერთი მთა და არც ერთი მდინარე არა გვაქს ხოლმე სახეში, არამედ მხოლოდ მათი საერთო არსებითი ნიშნეულობანი.

§ 7. სივრცე და შინაარსი ცნებათა. მათი განსხვავება და დაყოფა.

რადგანაც ცნება არს ჰაზრი, რომელიც შეიცავს რომელიმე ერთის გვარის, ანუ ერთის სახის საგანთა არსებითი ნიშნეულებას, ამიტომ ცხადია თვითეულს ცნებაში უნდა ვიგულისხმოთ, ერთის მხრით, რიცხვი არსებითი ნიშნეულებათა, რომელთაც შეიცავს ცნება; მეორეს მხრით, - რიცხვი თვით საგანთა, რომელთაც იგინი ეკუთვნიან. ყველა ერთ გვარი საგნები, რომლებიც იგულისხმებიან ერთს ცნებაში, შეარდგნენ მის სიჭრტეს, ხოლო იმ საგნების საზოგადო არსებითი ნიშნეულებანი — მის შინა-არსს. ავიღოთ, მაგალითად, ცნება „ადამიანი“. ამ ცნების სივრცეს შეარდგნენ ყველა ადამიანები, ხოლო ყველა ის არსებითი ნიშნეულობანი, რომლებითაც ადამიანი განირჩევა სხვა არსებათაგან, შეარდგნენ მის შინა-არსს. ყოველი ხე, რომელიც-კი არსებობს ქვეყანაზე,

შეარღვენს იმ ცნების სივრცეს, რომელსაც ჩვენ ხვს უწოდებთ, ხოლო ყველა არსებითი ნიშნეულობა ხისა (ძირი, ტანი და ტოტები) შეარღვენს მის შინა-არსს.

ცნებები განირჩევიან ერთი-ერთმანერთისაგან, როგორც სივრცით, ისრე შინაარსით. ამიტომ ჩვენ შეგვიძლია დავყოთ იგინი სივრცისა და შინაარსის მხრით.

ზოგი ცნება იპყრობს უფრო მომეტებულ რიცხვს საგნებისას, ზოგიც უფრო ნაკლებს, ამიტომ შეიძლება ცნება სივრცით იყოს უფრო ვრცელი, ან უფრო ვიწრო, დიდი და პატარაც. მაგალითად: ცნება „ადამიანი“ სივრცით უფრო დიდია, ვიდრე ცნება „მამა-კაცი“, რადგანაც პირველი ცნება იპყრობს თვის სივრცეში წარმოდგენას ყოველ ადამიანზე, როგორც მამა-კაცზე, ისე დედა-კაცზე; ხოლო მეორე ცნება შეიცავს წარმოდგენას მარტო მამა-კაცზე. ამგვარადვე ცნება „მცენარე“ უფრო დიდია სივრცით, ვიდრე ცნება „ხე“; „ხე“ უფრო ვრცელია, ვიდრე ცნება „მუხა“ და სხე.

იმ ცნებებს, რომლებიც უფრო ვრცელნი არიან, ეძახიან უმაღლესს ცნებებს, ანუ გვარეულ ცნებებს. ხოლო რომლებიც სივრცით უფრო მცირენი არიან, ეწოდებათ უმაღლესნი ანუ სახის ცნებები. მაგალითად, ცნება „პირუტყვი“ არს უმაღლესი ანუ გვარეული ცნება, ხოლო ცნება „ოთხფეხი ცხოველი“

მასთან შედარებით, არს უმაღლესი ანუ სახის ცნება; ცნება „მცენარე“ არს უმაღლესი ცნება, ხოლო ცნება „ბალახი“ მასთან შედარებით, უმაღლესი ცნება და სხვ.

უმაღლესი ანუ გვარეული ცნებები იპყრობენ თვის სიერცეში უმაღლესი ცნებების სიერცეს, რადგანაც უკანასკნელი მათ ექვემდებარებიან. მაგალითად, ცნება „ფრინველი“ იპყრობს თვის სიერცესში შემდეგი ცნებების სიერცეს: „ტრედი, გერიტი, ქორი, ყვაფი, ყორანი, ჩიტი, ქათამი“ და სხვანი. ამ გვარად, ცნებები, შედარებულნი სიერცის მხრით, შეიძლება იყვნენ: უმაღლესნი და უმაღლესნი, ანუ გვარისანი და სახისანი.

ცნებები, როგორც სიერცით, ისრე შინაარსით განსხვავდებიან ერთმანერთისაგან, რადგანაც შინა-არსიც ზოგს ცნებას უფრო რთული აქვს, ზოგსაც უფრო მარტივი, ესე იგი, საგნის ნიშნეულებანი, ზოგს ცნებაში უფრო ბევრი მოიპოვებიან, ზოგიერთში-კი უფრო მცირე. ავიღოთ, მაგალითად, ორი ცნება: „ნეგრი“ და „ადამიანი“. შინაარსით პირველი ცნება უფრო რთულია, ვიდრე მეორე, ამიტომ რომ პირველ ცნების შინა-არსში, ადამიანის საზოგადო ნიშნეულობათა გარდა, მრავალი სხვა ნიშნეულობაა, რომლითაც ნეგრები განირჩევიან სხვა ადამიანებისაგან, როგორც, მაგალითად, სიშავე ტანის კანისა, აგებულობა პირის სახისა, მაგარი და ხუჭუჭი შავი

თმა და სხვ. ესეთი ცნებები, როგორც არიან: „შავი, თეთრი, სილამზე, გემო, გემრიელი“ და სხვ. მხოლოდ თითო ნიშნეულობას აპყრობენ თვის შინა-არსში, ამიტომაც ისინი მარტივი არიან ხოლმე.

ამგვარად, შინაარსით ცნება შეიძლება იყოს მაჭტივი და რთული. რთული ცნება ისეთ ცნებას ჰქვია, რომელშიც იგულისხმება ორი ანუ მრავალი არსებითი ნიშნეულობა. მაგალითად: ფრინველი, სახლი, თევზი, მცენარე და სხვა. მარტივი ცნება არის ისეთი ცნება, რომელიც აპყრობს მხოლოდ ერთს არსებითი ნიშნეულობას. მაგ. მამაცობა, ცოდნა, გემო, სიმწარე, სიკეთე და სხვანი.

ეხლა ჩვენ რომ ცნებები სიჭკვიანობა და შინა-არსით შევადაროთ ერთად ერთმანერთს, დავინახვათ, რომ იმ ცნებას, რომელსაც უფრო დიდი სივრცე აქვს, უფრო პატარა შინაარსი ექმნება, და პირ-იქით, რომელსაც უფრო რთული შინაარსი აქვს, იმას უფრო მცირე სივრცე ექმნება. ავიღოთ, მაგალითად, ზემოთ მოყვანილი ორი ცნება „ადამიანი“ და „ნეგრი“ და შევადაროთ ერთმანერთს სივრცითა და შინა-არსით. სივრცით ცნება „ადამიანი“ ბევრად უფრო დიდია, ვიდრე ცნება „ნეგრი“ რადგანაც პირველი ცნების სივრცეში იგულისხმება ყოველი ადამიანი, ხოლო მეორეს სივრცეში-მარტო ის ადამიანები, რომლებსაც ნეგრებს ეძახიან. პირ-იქით, შინა-არსით ცნება „ნეგრი“ უფრო რთულია, ვიდრე ცნება „ადა-

მიანი*, რადგანაც, როგორც ზემოთ იყო ნათქვამი, ცნება „ნეგრი“ იმ ნიშნეულობთა გარდა, რომლებიც ყოველ ადამიანს ეკუთვნიან, იპყრობს თვის შინა-არს-ში მრავალ სხვა საკუთარ ნიშნეულობსაც. ყველა ცნებაზე უფრო დიდი ცნება რომ ავიღოთ, როგორც მაგ. „არსება“, დავინახავთ, რომ სიერციით იგი ყოველ ცნებაზე უვრცელესი იქნება, რადგანაც ამ ცნების სიერცე შაიცავს ყოველ არსებას, მაგრამ ამვე დროს შინა-არსით ეს ცნება ძლიერ მარტივია, რადგანაც მის შინა-არსს შეარდგენს ერთად-ერთი ნიშნეულობა, ესე იგი, „არსებობა“.

გარდა ამისა, ზოგიერთი ცნებები სრულიად უდრიან ერთმანერთს სიერციითა და შინაარსითაც. აი ესეთი ცნებები: „კაცობრიობა“ და „ადამიანები“. ეს ორი ცნება სრულიად თან-ტოლი ცნებები არიან. ამგვარ თანტოლ ცნებებს ეძახიან იგივეობითი ცნებებს. იგივეობითი ანუ თან-ტოლი ცნებები ერთი და იგივე ცნებები არიან, მხოლოდ ორი სახელი ჰქვიათ, მაგ. „მკვდარი“ და „გადაცვალებული“.

ამ გვარ ცნებათაგან განირჩევიან ისეთი ცნებები, რომელთა შორის არასფერი საერთო არ არის და სრულიად განსხვავდებიან ერთმანერთისაგან, როგორც მაგ. ცნებები: „სული“ და „ხორცი“; „სიმდიდრე“ და „სიღარიბე“; „თეთრი“ და „შავი“ და სხვ. ესეთი განსხვავება ცნებათა შორის ხშირად უარ-ყოფითი ნიშანითაც გამოიხატება ხოლმე. მაგალითად,

„სწავლული“ და „უსწავლელი“, ანუ „არა სწავლული“; „კეთილი“ და „არა კეთილი“, ანუ „უკეთურობა“ და სხვ.

ბოლოს ისეთი ცნებებიც არიან, რომლებიც გვანან ერთმანერთს მხოლოდ ზოგიერთი ნიშნეულობით. ამგვარ ცნებებს ეწოდებათ მზგაკსი ცნებები. მაგალითად: „ხე“ და „მუხა“ (მუხაც ხეა), „აღამიანი“ და „ქალი“, „სასმელი“ და წყალი და სხვ.

§ 8. ქათეგორიები.

ჩვენი გონება, როგორც წარმოდგენებიდან არდგენს, შედარებისა და შერთების საშეალებით, ცნებებს, ისე შაუძლია, იმავე საშუალებით, შეარდგინოს უმაღლესი ცნებებიდან უმაღლესი ცნებები. ცნებების შედარების დროს გონება ჩვენი ყველა ნიშნეულობას, რომლითაც-კი შესადარებელი ცნებები ერთმანერთისაგან განსხვავდებიან, უყურადღებოდ სტოვებს ხოლმე და მხოლოდ იმ არსებითი ნიშნეულებას აქცევს ყურადღებას, რომელიც მზგავსებას შეარდგენს. ავიღოთ რავედენიმე მაგალითი. აი რავედენიმე ერთგვარი ცნებები: ცხენი, ხარი, ძროხა, ცხვარი, კამბეჩი, ირემი, თხა, შველი და სხვ, ამ ცნებების შედარებით გონებას შაუდგენია უმაღლესი ცნება, რომელსაც უწოდებთ „ოთხ ფეხ ცხოველს“. მეორე მაგალითი. იხვი, ქათამი, ბატი, ინდაური, ქო-

რი, ძერა, ტრედი, გერიტი, მერცხალი და სხვ. როცა ამ ცნებებს აღარებს გონება და მათ არსებითი თვისებას აერთებს, არდგენს ხოლმე უმაღლესს ცნებას, რომელსაც ეწოდება „ფრინველი“. მესამე მაგალითი: პური, ხორცი, ლობიო; მჭადი, ლომი, ფხალი და სხვ. ყველა ამ ცნებებისა და მათი მზგავსი სცნებების შედარებით გონება არდგენს უმაღლესს ცნებას, რომელსაც ჰქვიათ „საზრდო“. ამგვარ მოქმედებას გონებისას ეწოდება „გაერთება“ ანუ გაზოგადობა, რადგანაც ამგვარი მოქმედებით მრავალი ცნებები ერთდებიან და გარდიქცევიან ერთ საზოგადო უმაღლესს ცნებად. ადამიანის გონებას შაუძლიან ამგვარი მოქმედება იქნამდის აღწიოს, სანამ მიაღწევს ისეთ უმაღლესს ცნებებთან, რომლებიც შეიცავენ ყველა ცნებებს და რომელთ იქით ასვლა ძნელია ანუ, უკეთა ესთქვათ, აღარ შაიძლება. აი ესეთ უუმაღლესს ცნებებს უწოდებენ „ქათეგორიებად“. ქათეგორიებად სთვლიან, მაგ. შემდეგ ცნებებს: „არსებობა“, „თვისება“, „ურთიერთობა“ და სხვ.

§ 9. სჯა.

როცა ჩვენი გონება აღარებს ერთმანერთს ორს, ანუ რავდენიმე ცნებას, მაშინ ჰპოვებს მათ შორის ურთიერთობას, განსაზღვრავს ხოლმე ანუ გამოიხატავს ამ ურთიერთობას და ამგვარად არდგენს სჯას. მაგა-

ლითად, ავიღოთ ორი ცნება: „ტრედი“ და „ფრინველი“. როცა გონება ამ ორ ცნებას ადარებს ერთმანერთს, ჰხედავს, რომ მათ შორის ისეთი კავშირი ანუ ურთი-ერთობა არსებობს, რომ ცნება „ფრინველი“ შეიძლება მივაწეროთ ცნებას „ტრედს“, რადგანაც ტრედი ფრინველია. ამ ურთი-ერთობას გონება ჩვენი ასრე ჰხატავს: „ტრედი არის ფრინველი“. მაგრამ ხშირად გონება ისეთ ცნებებსაც ადარებს, რომელთა შორის არა ვითარი კავშირი არ არის და ამიტომაც მათ ურთი-ერთობას სხვა ნაირად ჰხატავს ხოლმე. შევადაროთ, მაგალითად, ორი ცნება „ქვა“ და „ოქრო“. რადგანაც გონება ჩვენი ჰხედავს, რომ ქვა ოქრო არ არის, ამიტომ მათ ურთი-ერთობას ასე ჰხატავს: „ქვა არ არის ოქრო“. ამ მაგალითებიდან ჩვენა ვხედავთ, რომ პირველ შემთხვევაში გონება მიაწერს ხოლმე ერთს ცნებას მეორეს, რადგანაც ჰპოულობს მათ შორის კავშირს და ამგვარად ამტკიცებს მათ ურთი-ერთობას. მეორე შემთხვევაში-კი უარ ჰყოფს კავშირს. მოვიყვანოთ რაღღენიმე მაგალითი: წყალი სასმელია, ვარდი ყვავილია, ადამიანი მეტყველი არსებაა, გონება ნიჭია, ცოდნა ძალაა და სხვ. ადამიანი უკვდავი არ არის, წყალი საჭმელი არ არის, ღამურა ფრინველი არ არის, მტრობა სასიქადულო არ არის და სხვ.

გონების ასეთ მოქმედებას ვეძახით ჩვენ სჯას

ანუ განსჯას *). მაშასადამე, სჯა ჩრის განსაზღვრას
გონების მიერ იმ ურთიერთობისა, რომელიც აჩვენებს
ცნებათა შორის.

ყოველი სჯა პირველად გონებაში სჩნდება ხო-
ლმე და მისი ფიქრია. მაგრამ შემდეგ შეუძლია ადა-
შიანს გამოსტყვას თავისი სჯა ანუ ჰაზრი სიტყვით,
ანუ წერით. სიტყვებით გამოხატულს ანუ წარმოთქ-
მულ სჯას ეწოდება „წინა-დადება“. როგორც სჯაში,
ისრე წინადადებაში უსათუოდ ორი ცნება მაინც უნ-
და იყოს: ერთი ის, რომელზედაც ვსჯით, მეორე იგი,
რასაც ვსჯით. პირველ ცნებას წინა-დადებაში ჰქვია
ქვემდებარე, მეორეს-შესმენილი. მაგლითად, ამ წინა-და-
დებაში „შაშვი მგალობელია“ სიტყვა „შაშვი“ არის
ქვემდებარე, სიტყვა „მგალობელია“-შესმენილი.

სიტყვების ნაცვლად სჯის გამოსახატეად ლოლი-
კაში ხშირად ჰხმარობენ ლათინურ ასოებს: ქვემდე-
ბარის ადგილზე დასმენ ხოლმე ასოს S (cubectum),
შესმენილის ნაცვლად ასოს P (praedicatum) და
ამგვარად მთელი სჯა გამოიხატება ასრე s—p, ესე
იგი s-ი არის p. ამასთანავე საჭიროა, ვიცოდეთ, რომ
სჯაში ხმარებული ცნებები შეარდგენენ მის ნივთი-
ეჭვას (მატერიას), ხოლო სახსარი მათი შეერთებისა
იწოდება ფორმულად. ავიღოთ, მაგალითად შემდეგი
სჯა: „შაქარი ტკბილია“. (s—p). ამ სჯაში ცნებე-

*) იხილე ლოლიკა ანტონ ქათალიკოზისა.

ბი „შაქარი“ და „ტკბილია“ შეარღვენენ ამ სჯის ნივთიერებას, ხოლო თვით მათი შეერთება (შაქარი არის ტკბილი. — s—p) არის მისი ფორმულა.

§ 10. სჯათა დაყოფა.

1. სჯის დროს ჩვენი გონება, როგორც ზემოთა ესთქვით, ან მიაწერს ქვემდებარეს შესმენილს და ან არა, ესე იგი, ან ამტკიცებს იმ ურთი-ერთობას, რომელიც არსებობს ქვემდებარისა და შესმენილის შორის და ან უარ-ჰყოფს მას. ამის მიხედვით შეიძლება იყოს სჯა ორ გვარი: დამტკიცებითი ინუ უარყოფითი. დამტკიცებითი სჯა მაშინ იქმნება, როცა გონება მიაწერს შესმენილს ქვემდებარეს, ანუ ამტკიცებს ხოლმე კავშირს. მაგალითად: ღმერთი მოწყალეა, მზე ანათებს, შოთა პოეტია, კოტე სწერს და სხვანი. სჯა უარყოფითი მაშინ იქმნება, როცა შესმენილი გამოხატავს, რა არ ეკუთვნის ქვემდებარეს; ანუ როცა გონება უარ-ჰყოფს ქვემდებარისა და შესმენილის შორის კავშირს. მაგალითად: სიტყვა საქმე არ არის, ადამიანი არ არის პირ-უტყევი, სიღარიბე ცოდვა არ არის, კერპი ღმერთი არ არის და სხვ.

2. სჯა, როგორც წინადადება, შეიძლება იყოს მაქტივი და წთუდი. მარტივი სჯა ისეთი სჯაა, რომელშიაც მხოლოდ ერთი ქვემდებარე და ერთი შეს-

მენილია, ანუ რომელშიც მარტო ერთად ერთი ჰაზ-
რია გამოხატული. მაგალითად: მერცხალი გალობს,
მუხა ხეა, ვანო ჰკითხულობს და სხვ. თუმცა სჯაში
ან ქვემდებარე, ან შესმენილი ერთზე მეტია, მაშინ
სჯა უთუოდ წთული იქმნება, მაგალითად: მზე და
მთვარე მნათობნი არიან; მზე გვინათებს და კიდევ
გვათბობს; კაცი და ქალი ორივე ადამიანები არიან;
ადამიანს სმა და ჭამა უნდა და სხვ.

მ. სჯის დროს გონება ხან ქვემდებარის მთელ
სიერცეს მიაწერს ხოლმე შესმენილს და ხანაც მხო-
ლოდ რომელიმე მის ნაწილს, მაგალითად: ყოველი
კაცი სიკვდილის შვილია. ყველაფერი ღვთის გაჩე-
ნილია; არაფინ არ არის სრული ბედნიერი სააქაოს
და სხვანი. ყველა ამ სჯაში შესმენილები მიწერი-
ლი აქვს ქვემდებარების მთელ სიერცეს. მეორე გვა-
რი მაგალითები: ზოგი ერთი კაცი განათლებულია;
ზოგიერთი ცხოველი ოხხ-ფეხია; ზოგიერთი გველი
უხამიანია და სხვ. სამივე აქ მოყვანილ განსჯაში შეს-
მენილებს მიუწერთ ხოლმე ქვემდებარების სიერცის
ზოგიერთ ნაწილს და არა მთელ სიერცეს და ამი-
ტომაც ვამბობთ: ზოგიერთი კაცი, ზოგიერთი ცხო-
ველი, ზოგიერთი გველი და სხვ. პირველ ნაირი
სჯანი იწოდებიან საზოგადო სჯებად, რადგანაც შეს-
მენილი მიეწერება საზოგადოთ ქვემდებარის მთელ
სიერცეს, ხოლო მეორე გვარი სჯათა იწოდებიან
გეგმა სჯებად. როგორც საზოგადო სჯა, ისე კერძო

შეიძლება იყოს ან დამტკიცებითი და ან უარყოფითი. მაშასადამე, ამ მხრით რუ გავშინჯავთ, სჯა ოთხ ნაირი უნდა იყოს: 1.) საზოგადო სჯა დამტკიცებითი 2.) საზოგადო სჯა უარყოფითი, 3.) კერძო სჯა დამტკიცებითი და 4.) კერძო სჯა უარყოფითი. მაგალითები: 1.) ყოველი კაცი ცოდვილია 2.) არაფინ არ არის უცოდველი. 3.) ზოგიერთი მოყვარე მტერზე; უარესია 4.) ზოგიერთი კაცი სანდობი არ არის.

4.) განსჯის დროს გონება ზოგჯერ პირ-და-პირ მიაწერს ხოლმე შესმენილს ქვემდებარეს, ზოგჯერ პირობით და ზოგჯერაც მრავალ შესმენილთაგან მხოლოდ ერთ რომელიმე მათგანს აკუთნებს ქვემდებარეს. აქედამ წარმოსდგება სამ-გვარი სჯა: 1. ქათეგორიული, 2. პირობითი და 3. განყოფითი.

ა.) როცა გონებას უეჭველი საფუძველი აქვს, რომ შესმენილი მიაწეროს ქვემდებარეს, მაშინ სჯას ეწოდება ქათეგორიული სჯა. მაგალითები: მზე ანათებს; უჰაეროთ არასუერს სიცოცხლე არ შეუძლია; ალა-მაჰმად-ხანმა დააქცია თფილისი 1795 წელში და სხვ.

ბ.) როცა ჩვენ უეჭველი საფუძველი არ გვაქვს, რომ შესმენილი მივაწეროთ ქვემდებარეს პირ-და-პირ ანუ ქათეგორიულად, არამედ მხოლოდ პირობით, მაშინ სჯა იქმნება პირობითი. მაგ. თუ კაცი კაცად არ ვარგა, ცუდია გვარი-შვილობა, თუმცა მთვარე მზეს მოეთარა, მაშინ მზე დაბნელდება. თუმც კოცხალ არსებას სუნთქვა მოუსპე, მალე მოკვდება და სხვ.

გ.) როცა არ ვიცით ნამდვილად, ორი ანუ მრავალი შესმენილისაგან რომელი უნდა მივაწეროთ ქვემდებარეს, ანუ კიდე მრავალი ქვემდებარე თუა, რომელს მივაწეროთ ერთი რომელიმე შესმენილი, მაშინ გონება ასე განსჯის, რომ ერთ-ერთი შესმენილი ეკუთვნის ქვემდებარეს, ანუ მრავალ ქვემდებარეთაგან მხოლოდ ერთს ეკუთვნის ცნობილი შესმენილი, მაგალითად: ეს კაცი ან კეთილია, ან ბოროტი; ეს ბრალდებული ან მართალია ან მტყუანი. საუკეთესო დრო წლისა არის ან გაზაფხული, ან ზაფხული, ან შემოდგომა და ან ზამთარი. ამგვარ სჯებს უწოდებენ განყოფილი სჯებად.

5.) როცა გონება ჰსაზღვრავს ქვემდებარეთა და შესმენილთა შორის ურთი-ერთობას, მაშინ იგი სცნობს. რომ შეერთება მათი ზოგჯერ სათუოდ უნდა ჩაითვალოს, ზოგჯერ-სინამდვილედ და ზოგჯერ-კი უსათუოდ. ამიტომ, იმის მიხედვით, თუ რომელი სინამდვილის ხარისხისაა შეერთება შესმენილისა ქვემდებარესთან, სჯა შეიძლება იყოს: სათუოდ, ნამდვილი და უსათუოდ.

სათუოდ სჯა ისეთი სჯაა, რომელშიაც შესმენილის შეერთება ქვემდებარესთან სათუოდ ანუ მხოლოდ შესაძლებელად მიგვაჩნია, მაგალითად. წელს, იქნება, კარგი მოსავალი იქმნეს. ქართული ანბანი, იქნება, ფარნაოზმა შეადგინა. იქმნება ღმერთმა შეგვიბრალოს და სხვ.

ნამდვილი სჯა ისეთი სჯაა, რომელშიაც ურთიერთობა ქვემდებარესა და შესმენილს შორის გონებას სათუოდ არ მიაჩნია, არამედ სინამდვილედ. მაგალითად: ცოდნა სასარგებლოა, დეღამიწა ტრიალებს, მზე ანათებს, ქარი ჰაერის მოძრაობაა და სხვ.

უსათუოდ სჯა მაშინ არის, როცა ურთიერთობა შორის ქვემდებარისა და შესმენილისა ისეთი ცხადია, რომ ყოველად შეუძლებელია არ მივაწეროთ შესმენილი ქვემდებარეს. მაგალითად: ზემოთ ნასროლი ქვა უსათუოდ ძირს ჩამოვარდება. უსაზღოოდ არასფერს სიციცხლე არ შეუძლია. სითფოსაგან ყოველი საგანი გაიწევს და სხვ.

§ 11 დასკვნა.

წარმოდგენების შედარებით, როგორც ვიცით, გონება არდგენს ცნებებს; ცნებების შედარებით და მათი ურთიერთობის განსაზღვრით არდგენს სჯებს. მაგრამ სჯაში არა ჰსჩანს ხოლომე ის საფუძველი, რომელზედაც დამყარებულია ჰაზრის ქეშმარიტება, უამისოდ-კი სჯას არა აქვს დიდი ფასი. ამიტომაც გონების მოქმედება (ჰაზროვნება) არა სჩერდება ხოლომე სჯაზე, არამედ განაგრძობს სჯათა შედარებას. შედარების დროს ჰპოულობს მათ შორის კავშირს ანუ დამოკიდებულებობას, აბამს ერთმანერთზე მათ და ამგვარად გამოყავს დანასკვნნი. აქედამ გონების ესეთ მოქმედე-

ბას ეწოდება დასკვნა. მოვიყვანოთ რამდენიმე მაგალითი.

1. ყოველს ადამიანს შეუძლია შეცდეს.
2. მეცნიერები ადამიანები არიან.
3. მაშასადამე, შესაძლოა მეცნიერებიც შეცდნენ.

1. ყოველი პლანეტი მოძრაობს.
2. დედა-მიწაც პლანეტია.
3. მაშასადამე, დედა-მიწაც მოძრაობს.

1. ყოველს სხეულშია სითფო.
2. ყინულიც სხეულია.
3. მაშასადამე, — ყინულშიაც არის სითფო.

ამგვარად, დასკვნა არის ისეთი მოქმედება გონებისა, რომელშიაც ჭეშმარიტება ერთი სჯისა გამოყვანილია მეორე სჯის ჭეშმარიტებისაგან, მესამე სჯის საშუალებით. ზემოთ მოყვანილ პირველს დასკვნაში, მაგალითად, უკანასკნელი სჯის ანუ დანასკვნის ჭეშმარიტება, რომ მეცნიერებსაც შეუძლიათ შეცდნენ, გამოყვანილია იმ საზოგადო სჯის ჭეშმარიტებისაგან, რომ ყოველ ადამიანს შეუძლია შეცდეს, მაგრამ პირდაპირ-კი არა, არამედ მესამე სჯის საშუალებით ანუ შედარებით, სახელდობ, იმ სჯის საშუალებით, რომ მეცნიერებიც ადამიანები არიან.

ლათინური ასოებით დასკვნა ამგვარად გამოიხატება ხოლმე:

1. M არის P.

2. S — M.

მაშასადამე: 3. S — P.

როგორც სჯაში უსათუოდ ორი ცნება მაინც უნდა იყოს, ისრე დასკვნაში უსათუოდ სამი სხვა-და-სხვა ცნება ანუ ტერმინია (სიტყვა) საჭირო, რადგანაც უმისოთ დანასკვენის გამოყვანა შეუძლებელია. ზემოთ მოყვანილ პირველ დასკვნაშიც სამი ცნებაა, მაგალითად: ადამიანი (M), მეცნიერები (S) და შეცდომა (P). ამ სამი ცნების შედარებით ანუ დაკავშირებით შერღვენილია სამი სჯა:

1. ყოველს ადამიანს შეუძლია შეცდეს.

2. მეცნიერები ადამიანები არიან.

3. მაშასადამე, მეცნიერებსაცა შეუძლიათ შეცდნენ.

დასკვნაში თვითთულ ცნებას თავისი საკუთარი სახელი ჰქვია: იმ ცნებას, რომელსაც დანასკვენში ანუ მესამე სჯაში შესმენილის ადგილი უჭირავს, ეწოდება დიდი ტერმინი; იმ ცნებას, რომელიც დანასკვენში ქვემდებარედ არის, ჰქვია პატარა ტერმინი. ხოლო იმ ცნებას, რომელითაც დიდი და პატარა ტერმინები არიან შედარებული ერთმანერთთან, ეწოდებენ საშუალო ტერმინს. მოყვანილ დასკვნაში, მაგალითად, დიდი ტერმინი არის ცნება «შეცდომა» (P), პატარა ცნება «მეცნიერები» (S), ხოლო ცნება

ადამიანები (M) არის საშუალო ტერმინი.

ამას გარდა, როგორც ზემოთ მოხსენებული დასკენიდან სჩანს, ყოველ დასკენაში ორი პირველი სჯა წინ უძღვიან მესამე სჯას, ამიტომაც დასკენის პირველ ორს სჯას უწოდებენ წინ-მძღოლულ სჯებად, ხოლო მესამეს, რომელიც მათგან გამოყავთ, ჰქვიათ დანასკვენი. ამგვარად ყოველი დასკენა შესდგება ხოლომე წინა მძღოლ სჯათაგან და დანასკვენისაგან. დასკენის იმ წინა-მძღოლ სჯას, რომელშიაც მოქცეულია დანასკვენის შესმენილი (P), ეწოდება დიდი წინა-მძღოლი სჯა, ხოლო მეორე სჯას, რომელიც იპყრობს დანასკვენის ქვემდებარეს (S), ჰქვიათ პატარა წინამძღოლი სჯა. მაგალითად, მოყვანილ დასკენაში დიდი წინ-მძღოლი სჯა არის «ყოველს ადამიანს შეუძლია შეცდეს», პატარა წინ-მძღოლი სჯა არის «მეცნიერებიც ადამიანები არიან».

როგორც ყოველს სჯას აქვს ნიეთიერება და ფორმა, ისე დასკენას აქვს. დასკენის ნიეთიერებას შეარდგენენ ის სჯები, რომლებიდანაც იგი შესდგება, ხოლო მის ფორმად ითვლება ის სახე, რომლითაც შეერთებული ანუ დაკავშირებული არიან ერთმანერთთან წინ-მძღოლნი სჯანი და დანასკვენი.

§ 12. დასკენათა დაყოფა.

დასკენის შეარდგენის დროს ჰაზროვნება ჩვენი

მოქმედობს ორ გვარად: ან საზოგადო დარღვენილგან გარდადის კერძო დარღვენაზე, ან კიდე პირ-იქით კერძო მაგალითებიდგან საზოგადო დარღვენაზე, ესე რგი: ან საერთო ჰაზრის ქეშმარიტებიდგან გამოუყავს ხოლმე კერძო ჰაზრის ქეშმარიტება, ანუ კერძო ჰაზრების ქეშმარიტებიდგან — საერთო ჰაზრის ქეშმარიტება: მაგალითები: 1. ყოველი სხეული იპყრობს სითბოს (საზოგადო დარღვენა). ყინული არის სხეული; მაშასადამე, ყინულშიაც უნდა იყოს სითბო. (კერძო დასკვნა) 2. ესთქვათ, შენიშნეს ერთჯელ, ორჯელ, სამჯელ და მრავალჯერ, რომ მთვარის გადბრუნების დროს იცვლება ამილი (კერძო მაგალითები). აქედამ ესეთი საზოგადო დანასკვენი გამოუყვანიათ: „მთვარის გადბრუნების დროს ყოველთვის ამილი იცვლება“. პირველ მოხსენებულ გზას ანუ ხერხს დასკვნის შერდგენისას ეწოდება დედუქცია, მეორეს — ინდუქცია. ამგვარად, იმის მიხედვით, თუ როგორ არის შერდგენილი დასკვნა, იგი შეიძლება იყოს ან დედუქტიური და ან ინდუქტიური:

§ 13 დედუქტიური დასკვნები.

დედუქტიური დასკვნა ანუ სილოგიზმო შეიძლება იყოს შერდგენილი ან ქათეგორიულნი, ან პირობითნი და ან კიდევ განყოფითი სჯათაგან. ამ საფუძვლის მიხედვით შეიძლება დედუქტიური დასკვნები

სამ გვარი იყენენ: 1. ქათვეგორიუღნი, 2. ჰიჭობითნი და 3. განყოფითნი.

1) ქათვეგორიული დასკვნა ჰქვიან ისეთ დასკვნას, რომელიც შერდგენილია ქათვეგორიულ სჯათაგან. მაგალითად:

1. ყოველი რთული სხეული განაწილდების, წყალი რთული სხეულია.

მაშასადამე, წყალის დანაწილებაც შეიძლება.

2. არც ერთს ჰლანეტს არ აქვს საკუთარი სინათლე; მთვარე ჰლანეტი არის. მაშასადამე, არც მთვარეს აქვს საკუთარი სინათლე.

2) ჰიჭობითი დასკვნა ისეთი დასკვნაა, რომელშიაც პირველ სჯას პირობითი სჯა შეარდგენს, მაგალითად:

თუმც ელვავს, უთუოდ ქუხილიც იქნება; ელვა სჩანს.

მაშასადამე, ქუხილიც უნდა იყოს.

როცა პირობითი დასკვნაში რასმეს ვამტკიცებთ, ანუ უარს ვყოფთ, უნდა ხელემძღვანელობდეთ შემდეგი კანონით: პირობითი დასკვნაში თუმც მეორე სჯაში (მცირე წინა-მძღოლოელ სჯაში) მივიღეთ, საფუძველი, მაშინ დანასკვენში უთუოდ უნდა მივიღოთ მისი შედეგი. პირ-იქით: თუმც მეორე სჯაში უარ-ვყავით შე-

დები, მაშინ დანასკვენშიაც უთუოდ უნდა უარ-გყოთ საფუძველი, მაგალითები:

1) უკეთუ მთვარე მზეს ჩამოეფარა, მაშინ მოხდება მზის დაბნელება; ამა და ამ დროს (ესთქვათ), მთვარე ჩამოეფარება მზეს, მაშასადამე, მაშინ უთუოდ მზე დაბნელდება.

2) თუმც მთვარე მზეს ჩამოეფარა, მზე დაბნელდება; წელს (ესთქვით) არ მოხდება მზის დაბნელება. მაშასადამე, წელს მთვარე არ ჩამოეფარება მზეს.

3) განყოფითი დასკვნა არის ისეთი დასკვნა, რომელშიაც პირველი სჯა განყოფითი სჯა არის. მაგალითად:

ესა და ეს ბრალდებული ან მართალია, ან დანაშაური; იგი, ესთქვათ, მართალია. მაშასადამე, ის არ ყოფილა დანაშაური.

განყოფითი სჯაში, როგორც იყო ზემოთ მოხსენებული, ქვემდებარეს მიუწერთ მრავალთაგან მხოლოდ ერთს შესმენილს. ამ საფუძველის ძალით, განყოფითი დასკვნაში, როცა მეორე წინამძღოლ სჯაში ერთს რომელიმე შესმენილს ანუ წევრს მივიღებთ, მაშინ დანასკვენში უნდა უარ-გყოთ სხვა ყველანი. ან კიდევ, თუმც მეორე სჯაში უარ-გყავით ყველა ერთის მეტი, მაშინ დანასკვენში უნდა მივიყოთ ის ერთი წევრი. მაგალითები:

1) საუკეთესო დრო სიცოცხლისა არის ანუ სიყმაწვილე, ანუ სიჭაბუკე, ანუ სივაჟკაცე და ანუ მოხუცებულობა.

საუკეთესო დრო სიცოცხლისა (ესტქვათ) არის დრო ჭაბუკობისა:

მაშასადამე, სიცოცხლის საუკეთესო დროდ არ შეიძლება მივიღოთ არც სიყმაწვილე, არც სივაჟ-კაცე და არც მოხუცებულობა.

2) საუკეთესო დრო სიცოცხლისა არის ანუ სიყმაწვილე, ანუ სიჭაბუკე, ანუ სივაჟ-კაცე და ანუ სიბერე.

საუკეთესო დროდ სიცოცხლისა არ შეიძლება ჩავსთვალოთ (ესტქვათ) არც სიყმაწვილე, არც სივაჟკაცე და არც მოხუცებულობა. მაშასადამე: საუკეთესო დრო სიცოცხლისა არის დრო ჭაბუკობისა.

ხანდისხან შეიძლება ერთსა და იმავე დასკვნაში პირველი სჯა იყოს შემდგარი პირობითი და განყოფითი სჯათაგან ერთად. ამგვარ დასკვნას ეწოდება პირობითი-განყოფითი დასკვნა, მაგალითად:

თუკი უწერია აღამიანს ოდესმე სრული ბედნიერება, უნდა ეღიროს ან სააქიოს და ანუ საიქიოს; მაგრამ სააქიოს არავის არ ღიროებია სრული ბედნიერება.

მაშასადამე, სრულს ბედნიერებას უნდა მოვლოდეს აღამიანი საიქიოს.

როცა ამგვარ დასკვნაში მხოლოდ ორი შესმენილი ანუ წევრია, მაშინ მას უწოდებენ დილექს, როცა სამი, — ტრილექს, ხოლო როცა მეტი, მაშინ პოლილექს.

§ 14 შემოკლებული დასკვნები.

ჩვენ ზემოთა ვსთქვიო, რომ დასკვნის შესარდგენათ სამი სჯა არის საჭირო თქო, მაგრამ გონება ჩვენი, ჩვეულების ძალით, წერისა და ლაპარაკის დროს ხშირად ამოკლებს დასკვნებს, ესე იგი, ხან პირველ სჯას ანებებს თავს, ხანაც მეორეს და დანასკვენი ისრე გამოყავს. მაგალითად, მის ნაცვლად, რომ ასრე ვსთქვათ:

1. ყოველი ადამიანი სიკვდილის შვილია.
2. მეც ადამიანი ვარ.
3. მაშა-სადამე, მეც მოკვდებო.

ჩვენ ასრე ვფიქრობთ და ვანბობთ: ყოველი ადამიანი სიკვდილის შვილია; მაშა-სადამე, მეც მოკვდები (გამოტოვებულია მეორე სჯა). ანუ ასრე: მე ადამიანი ვარ; მაშა-სადამე, მოკვდები. (გამოტოვებულია პირველი სჯა). შეიძლება კიდე უფრო შევაშოკლოთ დასკვნა ამგვარად:

- 1) ვითარცა ადამიანი, მე სიკვდილის შვილი ვარ.
- 2) მეც მოკვდები, ამიტომ რომ ადამიანი ვარ.

3) რადგანაც ადამიანი ვარ. მეც მოვკვდები. და სხვა. მაგრამ, როგორც უნდა შევამოკლოთ დასკვნა, ეს-კი უნდა გვექონდეს მხედველობაში, რომ ყოველს დასკვნაში უსათუოდ სამი სხვა-და-სხვა ტერმინი ანუ სიტყვა უნდა იყოს დაცული: უამისოდ დასკვნის შერდგენა შეუძლებელია. მაგ. ზემოთ მოყვანილ დასკვნებშიაც სამ-სამი ტერმინია: ადამიანი, მე და სიკვდილი. შემოკლებული დასკვნისაგან ყოველთვის შეგვიძლია, თუმც გვსრუს, სრული დასკვნა აღვადგინოთ.

§ 15. რთული დასკვნანი.

ყოველი დასკვნის დანიშნულება ის არის, რომ ვიპოვოთ კავშირი იმ ქვემდებარისა და შესმენილს შორის, რომლებიც დანასკვენში არიან მოქცეულნი და გამოხატვენ იმ ჭეშმარიტებას, რომელსაც გონება ეძებს. ამგვარ კავშირს ჩვენ ხანდისხან ადვილად ვპოულობთ, როგორც მაგ. მარტივ დასკვნებში, რომლებიც მართლ-სამი ანუ კიდე უფრო ნაკლებ სჯათგან არიან შემდგარნი; ხანდის-ხან-კი მისი პოვნა ისრე ძნელია, რომ რთულ დასკვნას ვარდგენთ ხოლმე, რათა ვიპოვოთ ქეშმარიტება, ესე იგი, დანასკვენი, გამოგვეყავს მრავალ სჯათგან, რომლებსაც ერთმანერთს უახლოვებთ და ვაკავშირებთ ხოლმე. ესთქვათ, მაგალითად, ჩვენ გვსურს, რომ შევიტყოთ, შევიძლება თუ არა

ვარდის ხიმიურად დანაწილება. ამისთვის გონება აი-
როგორ ჩთულ დასკვნას აშენებს:

- ვარდი ყვავილი;
- ყვავილი მცენარეა;
- ყოველი მცენარე შეარდგენს ორგანიზმს;
- ყოველია ორგანიზმო ჩთული საგანია;
- სოფო წაყვი წაძ ჩთულია, დანაწილდების.
- მაშა-სადამე, ვარდის დანაწილებაც შეიძლება.
- აქ, როგორც სჩანს, დანასკვენი გამოყვანილია
მრავალ სჯათაგან, რომლებიც დაკავშირებულნი
არიან ერთმანერთთან. მოვიყვანოთ კიდევ მაგალითი:
ორგანიზმები ჰლპებიან; მცენარეები ორგანიზმე-
ბი არიან; მაშასადამე, მცენარეები ჰლპებიან. ხეები არ-
იან მცენარეები; მაშა-სადამე, ხეები ჰლპებიან; მუხე-
ბი, არიან ხეები, მაშასადამე, მუხეებიც ჰლპებიან.

§ 16 სოფიზმები.

უკეთუ გონებამ არ იხელმძღვანელა გამოკვლე-
ული და მიღებული ლოღიკური კანონებით, შეიძლე-
ბა ისეთი დასკვნა შეადგინოს, რომ შეცდომაში შე-
იყვანოს ადამიანი. დასკვნათა უკანონობა წარმოსდ-
გება უმეტესად მაშინ, როცა მჭიდრო ლოღიკური
კავშირი ანუ ნამდვილი დამოკიდებულება არ არსე-
ბობს დანასკვნისა და წინა-მძლოლ სჯათა შორის. ეს
უკავშირობა ანუ დამოუკიდებლობა იქიდან წარმოს-

დგება ხოლმე, რომ ხშირად დასკვნაში ნახმარი სიტყვები ანუ ტერმინები საკმაოდ განსაზღვრეილნი არ არიან და იმოტომ წინამძღოლნი სჯანი არ წაბრმოგვიდგენენ ნამდვილ საფუძველს და დასკვნის გამოსაყვანად. ამგვარი უკანონო დასკვნები ანუ სილოლიზმები შეიძლება განგებაც შეარდგინოს ადამიანმა იმ განზრახვით, რომ შეცდომაში შეიყვანოს კაცი და ტყველი-მართლად გაასაღოს ხოლმე. ამიტომაც ამ მიზნით შერდგენილ სილოლიზმებს უწოდებენ სოფიზმებს. *) აი ცნობილი სოფიზმების სამი მაგალითი.

1. რქოვანი სოფიზმი.

რაც არ დაგკარგვია, ხომ გაქვს;
რქები არ დაგკარგვია.
მაშა-საღამე, რქებიც გექმნება.

2. დაფარული სოფიზმი.

იცნობ შენ ამ დასაფლავებულ კაცს?
არა.—ეს მამა შენია.
მაშა-საღამე, შენ მამას ვერ იცნობ.

*) საბერძნეთში ერთს დროს ცნობრობდენ ცრუ—პენტკეს ლა ფილოსოფოსები, რომლებიც ისრე იყვნენ დახელოვნებული და გავარდიშებული სილოლიზმების შერდგენაში, რომ როცა რასიმეს იცავდნენ და მჭევრმეტყველებოდნენ, ადვილათ შეყავდათ სმენელები შეცდომაში. ამ გვარ ფილოსოფოსებს სოფისტებს ეძახდნენ.

3. მატყუარა სოფიზმი.

კრიტიკელი ეპამინონდი ამტკიცებდა, ყველა კრიტიკელები ცრუ არიანო.

მაგრამ თვით ეპამინონდი კრიტიკელი არის. მაშა-სადამე, თვით ეპამინონდი სტყუვის.

§ 16. ინდიქტიური დასკვნა ანუ გასაზოგადოება.

ინდიქტიური დასკვნა არის ისეთი დასკვნა, რომელშიაც კერძო სჯათაგან გამოგყავთ დანასკვენში საზოგადო ჭეშმარიტება, ესე იგი, დანასკვენში ყველა ერთგვარ საგნებს, ფაქტებს ანუ მოვლენებს ეაწერთ და ეაკუთნებთ იმ თვისებას, რომელსაც ზოგ მათგანში ვპოვებთ. მაგალითები: 1. ვსთქვათ, ჩვენ ვიცით, რომ 2, 4, 6, 8, 10 და ზოგიერთი სხვა ლუწი რიცხვები განიყოფებიან 2-ზე უნაშთოთ. მაშა-სადამე (ვამტკიცებთ) ყოველი ლუწი რიცხვი განიყოფება 2-ზე უნაშთოთ 2) ვსთქვათ, ექიმები გამოცდილებით დარწმუნდნენ, რომ ერთს, ორს, სამს, ოთხს, ხუთს და მრავალ ყმაწვილებს, რომელთაც პირველად აუცრეს ყვავილი, აღარ შეყრიათ ნამდვილი ყვავილი. აქედამ მათ გამოიყვანეს ესეთი საზოგადო დასკვნა: მაშა-სადამე, აცრა იცავს ყოველს ადამიანს ყვავილის შეყრისაგან.

ესეთი ინდიქტიური დასკვნის შერღვევა ბუნების
იმ საზოგადო კანონზე არის დამყარებული, რომ ყვე-
ლა ერთ გვარ საგნებში ანუ მოვლენებში არსებობს
ერთი და იგივე საზოგადო არსებითი თვისება. მაშა-
სადამე, როცა ზოგიერთ მათგანში ვპოვებთ ცნობილ
არსებითი თვისებას, მაშინ გონება ჩვენი ამტკიცებს,
მოხსენებული კანონის ძალით, რომ ის თვისება ყვე-
ლა სხვა იმ გვარ საგნებშიაც უნდა არსებობდეს. ინ-
დიქტიური დასკვნა შეიძლება ორ ნაირი აყოს: სრუ-
ლი და უსრული. სრული ინდიქტიური დასკვნა მაშინ
იქმნება, როცა საზოგადო დანასკვნის გამოსაყვანად
ჩამოთვლილია ყველა ერთ-გვარი კერძო შემთხვევა
ანუ საგნები. მაგალითად, ჩვენ ვიცით, რომ.

გაზაფხული სამს თვეს შაიცავს,
ზაფხული სამს თვეს შაიცავს,
შემოდგომა სამს თვეს შაიცავს,
და ზამთარიც სამს თვეს შაიცავს.

მაშასადამე (ვამტკიცებთ საზოგადოთ) ყოველი
დრო წლისა შაიცავს სამს თვეს.

უსრული ინდიქტიური დასკვნა ისეთი დასკვნაა,
რომელშიაც არ არის ჩამოთვლილი სათითაოდ ყვე-
ლა კერძო შემთხვევა ანუ საგანი ერთი გვარისა და
საერთო დანასკვნის გამოყვანილია მხოლოდ რაღდე-
ნიმე მაგალითისაგან. მაგალითად: ვსთქვათ ქინამ, არ-
გო ერთს ციებიან ადამიანს, მეორეს, მესამეს, მეოთხეს,

მეხუთეს და კიდევ მრავალს. აქედამ ექიმს შეუძლია გამოიყვანოს ასეთი საზოგადო დასკვნა: მაშა-საღამე, ქინა რგებს ყოველ ციებთან ავთმყოფს. ორგვარი ინდიქთიური დასკვნები რომ შევადაროთ ერთმანერთს, დავინახავთ, რომ მხოლოდ სრული ინდიქთიური დასკვნა წარმოგვიდგენს შეუმცდარ ჭეშმარიტებას; უსრული ინდიქთიური დანასკვნებით გამოხატულ ჭეშმარიტებას-კი არ შეგვიძლია უწოდოთ ნამდვილი ანუ შეუმცდარი ჭეშმარიტება, რადგანაც მასში ჩამოთვლილი არ არის სათითაოდ ყოველი კერძო შემთხვევა. მაგალითად, შეიძლება არ გამართლდეს ყოველ შემთხვევაში ის საზოგადო დანასკვნები, რომ აცრა იფარავს ყოველ ადამიანს ნამდვილი ყვავილისაგან, რადგანაც შესაძლებელია მოხდეს, რომ აცრილსაც შეეყაროს ყვავილი.

§ 17 ანალოგია.

ანალოგია ისეთ დასკვნასა ჰქვია, რომელიც დაფუძნებულია ორი ერთ-გვარი საგნის ზოგიერთი თვისების მზგავსებაზე. ესე იგი: თუმც დარწმუნებით ვიცით, რომ ორი ერთ-გვარი საგანი ზოგიერთი თვისებით ანუ ნიშნეულობით სრულიად გვანან ერთმანერთს და იმეე დროს ერთს მათ განში ვპოულობთ სხვა ახალ თვისებას, მაშინ ჩვენ ვამტკიცებთ, რომ ის თვისება უთუოდ მეორე საგანშიდაც უნდა

იმყოფებოდეს. მაგალითი. ასტრონომებმა გამოიკვლიეს და დარწმუნდნენ, რომ ზოგიერთი პლანეტებო, როგორც მაგალითად „მარსი“ და „ვენერა“ ძრიელ გვანან ჩვენ დედა-მიწას, ისინიც ისრე ტრიბლებენ, როგორც ჩვენი პლანეტი; ისეთივე ჰაერით არიან გარს მოცული და სხვ. აქედამ მათ ეხლა ის დანასკვენი გამოყავთ, რომ „მარსზე“ და „ვენერაზედაც“ უნდა სცხოვრებდნენ ისეთივე სულ-დგმული არსებანი, როგორიც სცხოვრებენ დედა-მიწაზე.

ამერიკელმა მეცნიერმა ფრანკლინმა შენიშნა, რომ ელექტრონი და ელვა ზოგიერთი თვისებით ერთმანერთსა გვანან: ორივეს ერთნაირი ფერი აქვსთ, ერთ-გვარად მსწრაფლ გარბიან დიდს მანძილს და სხვ. ამას გარდა მან ელექტრონში ის თვისებაც იპოვა, რომ მას ძრიელ იზიდავს ზოგიერთი მადნეული, როგორც მაგ. რკინა და სპილენძი. მაშა-სადამე, ეს თვისება ელვასაც უნდა ჰქონდესო, იფიქრა მან. ეს ანალოგია ანუ მზგავსება ნამდვილი გამოდგა, და ფრანკლინმა ამ გვარად მოიგონა ქუხილის მიმზიდველი და თავიდან ასაშორებელი იარაღი. ინდიქთიურ დასკენიდგან ანალოგია მით განირჩევა, რომ ინდიქთიურ დასკენაში კერძო ფაქტებიდგან გამოგვეყავს საზოგადო კანონი. ანალოგიაში კი კერძო საგნიდან გადავდივართ კერძო საგანზე და მარტო მისი თვისების შესახებ გამოგვეყავს დანასკვენი.

III.

ჰაზროვნების სამეცნიერო ფორმები.

§ 18 ჰაზროვნების სამეცნიერო ფორმების განსაზღვრა.

ადამიანის გონების გახსნა და განვითარება ანუ ცოდნის შექმნა იწყება, როგორც ვიცით წინეთ ნათქომიდან, წარმოდგენათა, ცნებათა, სჯათა და დასკვნათა შერდგენით; მაგრამ ცხადია, იგინი არ უნდა დარჩნენ გონებაში ყოველთვის გაცალკეებულნი, არამედ უსათუოდ უნდა შეერთდნენ და დაკავშირდნენ ერთმანერთთან, რათა შეარდგინონ განსაზღვრილი, წესიერად თავ-მოყრილი და დალაგებული ცოდნა. ამ გვარად შესდგება ხოლმე, თან-და-თან მრავლდება, ვრცელდება და წესიერად ლაგდება გონებაში ადამიანისაგან შექმნილი მრავალი სხვა-და-სხვა გვარი ცოდნა. ჰაზროვნების იმ მოქმედებას, რომელიც აძლევს ჩვენ მიერ შექმნილ ცოდნას საჭირო განსაზღვრასა და სისტემატიურ წესს, ეწოდება მეცნიერული მოქმედება, ხოლო მის ნაყოფს სისტემა ცოდნათა ანუ თვით მეცნიერება.

ერთი სიტყვით, მეცნიერება ჰქვიათ ლოლიკურად შეერთებულს ცოდნას, რომელშიაც ყველა

სხვა-და-სხვა ცოდნა ერთ-გვარ საგნებზე მჭიდროდ არიან შეკავშირებული ურთი ერთ შორის და თვითეულს მათგანს (ცოდნას) თავისი შესაფერი ადგილი უჭირავს მთელ სისტემაში. მაგალითად: სისტემატიურად შეერთებული და დალაგებული ცოდნა ლოლიკური კანონებისა, ფორმებისა და მეთოდებისა შეარდგენს იმ მეცნიერებას, რომელსაც ლოლიკას უწოდებთ; სისტემატიურად შეერთებულ ცოდნას ენის კანონებისა და ფორმების შესახებ ეწოდება მეცნიერება „გრამატიკა“; სისტემატიურად შეერთებული და დაწყობილი ცოდნა მცენარეების შესახებ წარმოგვიდგენს მეცნიერებას „ბოტანიკას“ და სხვ.

თუმცა თვითეულ მეცნიერებას აქვს თავისი საკუთარი შესაფერი ცოდნის შესაძენი და აღსაწესხავი ხერხი, მაგრამ, მაინც კიდევ იმყოფებიან ისეთი საზოგადო ლოლიკური სახსარნი, რომლებიც ერთნაირად საჭირო არიან ყოველი მეცნიერებისთვის. ესეთები არიან: ლოლიკურად განსაზღვრა, დაყოფა, დამტკიცება და ბოლოს მეცნიერული მეთოდები.

§ 19 განსაზღვრა.

განსაზღვრა რისიმე არის ისეთი ლოლიკური მოქმედება, რომელიც გვიჩვენებს, რა არის იგი და რითი განიჩევა სხვა საგნებისაგან. ხოლო ამისთვის

საჭიროა ჩვენება მისი, თუ რომელ უუახლოესს საგანთა გვარს ეკუთვნის განსასაზღვრავი საგანი და რასში მდგომარეობს მისი განსხვავება იმვე გვარის სხვა საგნებისაგან. მაგალითები: გრამატიკა არს მეცნიერება (უუახლოესი გვარი), რომელიც იკვლევს ენის კანონებსა და ფორმებს (განსხვავება გრამატიკისა სხვა მეცნიერებათაგან). სწორი ხაზი არს უუმოკლესი მანძილი ორთა წერტილთა შორის და სხვა.

ამ გვარად, თუ გვინდა, რომ განსაზღვრა სწორედ ჯეროვანი ანუ კანონიერი იყოს, ჩვენ უნდა დავიცვათ შემდეგი პირობები:

1) განსაზღვრაში, როგორც ვსთქვით, უთუოდ უნდა ნაჩვენები იყოს უუახლოესი გვარი საგნისა და არა შორეული. უკეთუ გესურს, მაგალითებრ განესაზღვროთ, რა არის მუხა, უნდა ვიტყოდეთ, მუხა არს ხე და არა მცენარე.

2) განსაზღვრა უნდა უდრიდეს თვისი სივრცითა და შანა-არსით განსასაზღვრავ ცნებას, ესე იგი განსაზღვრა არ უნდა იყოს არც მეტი და არც ნაკლები მაზედ. მეტად ვრცელი განსაზღვრა მაშინ იქმნება, როცა მასში ნაჩვენებია უფრო ნაკლე არსებითი მისი ნიშენეულებანი, ვიდრე იპყრობს. თვით განსასაზღვრავი ცნება. ავილოთ, მაგ., შემდეგი განსაზღვრა: „ადამიანი არს გონიერი და თავისუფალი არსება“. ეს განსაზღვრა მეტად ვრცელია, იმიტომ რომ შაიცავს ანგელოზებსაც, რომლებიც გონიერი

და თავისუფალი არსება არიან; საჭირო იყო გვეჩვენებოდა განსაზღვრაში აკრეთვე, რომ ადამიანი ხორციელი გონიერი არსებაც არის. მეტად ვიწრო განსაზღვრა მაშინ გამოვა, როცა მასში ჩამოთვლილი იქმნება უფრო ბევრი თვისება, ვიდრე თვით განსაზღვრავი ცნება იპყროს. მაგ. ვსთქვათ: „ადამიანი არის არსება გონიერი, თავისუფალი სულ-ხორციელი და თეთრ ფეროვანი. ეს განსაზღვრა ადამიანისა უფრო ვიწროა, ვიდრე თვით ცნება „ადამიანი“, რადგანაც აქ გამოორიცხული არიან ადამიანებისაგან ყველანი, ვინც თეთრი ფერისა არ არიან.

3) განსაზღვრა არ უნდა წარმოადგენდეს განსაზღვრავი ცნების განმეორებას, წინააღმდეგ შემთხვევაში ის არაფერს არ განსაზღვრავს, მაგ. ქუხილი არის ის, რაც ჰქუხს; ნათელი არის ის, რაც ანათებს და სხვ.

4) განსაზღვრა არ უნდა იყოს შედგენილი ისეთი ნიშნეულობის ჩამოთვლით, რომლებიც გვეჩვენებენ, რა არა აქვს განსაზღვრავ ცნებას. მაგალითებზე: ვსთქვათ: წყალი არ არის მიწა; ქვა არ არის ხე; ვერცხლი არ არის ოქრო და სხვა.

5) ამას გარდა განსაზღვრა საგნისა უნდა გამოხატული იყოს მოკლედ და ცხადად, ესე იგი, მასში არ უნდა იყვნენ არც მომეტებული და არც გაუგებარი სიტყვები.

განსაზღვრა სხვა-და-სხვა ნაირია: შეიძლება ადამიანმა განსაზღვროს ან ისეთი საგნები, რომლებიც ნამდვილად არსებობენ ქვეყანაზე, ესე იგი, ესრედ წოდებული წიაღუჭი საგნები,, ანუ კიდევ ისეთი წოდებანი, რომლებიც, მართალია, შემოღებული არიან ხმარებაში, მაგრამ ხშირად არ შეესაბამებიან არსებულ საგნებს. პირველ გვარ განსაზღვრას უწოდებენ წიაღუჭ (ნივთიერ) განსაზღვრას, ხოლო მეორე გვარისას ნომინალუჭს. მაგალითები: წყალი სითხეა, რომელიც შესდგება წყალ-ბადისა და მჟავა-ბადისაგან. (რიალური განსაზღვრა). რაში არს ტრთო-ვანი ბედაური (ნომინალური განსაზღვრა).

როცა განსაზღვრა გვიხატავს თვით იმ სახეს, თუ როგორ წარმომდგარა განსაზღვრავი საგანი, მაშინ მას ეწოდება გენუთიუჭი განსაზღვრა. მაგ. ერთი მანძილიდგან რომ მეორე მანძილამდის ლარი გავს-ქიმოთ, მივიღებთ სწოჭს ხაჭს.

განსაზღვრის ნაცვლად ზოგჯერ ჰხმარობენ შე-დარებას. მაგალითად: სიყმაწვილე არს გაზაფხული ადამიანის ცხოვრებისა.

ისეთი საგნების ლოლიკურად განსაზღვრა, რომლებიც თითო-თითო არიან ქვეყანაზე, როგორც მაგალითად, მტკვარი, თფილისი, პალიასტომი, სურამის ციხე და სხე. შეუძლებელია, რადგანაც იმათი განსა-ზღვრისთვის საჭიროა არა მარტო არსებითი ნიშნე-ნეულობის ჩამოთვლა, არამედ სრული აღწერა.

§ 20 დაყოფა.

როდესაც საჭიროა, რომ რომელიმე ცნების სივრცე გამოვიკვლიოთ ცალ-ცალკე, მაშინ ჩვენ ჩამოვსთვლით ხოლმე ყველა იმ დაბალ ცნებებს, რომლებსაც შეიცავს დასაყოფი უმაღლესი ცნება. ამ გვარ ლოღიკურ მოქმედებას ეწოდება დაყოფა. მაგალითად ავიღოთ ცნება ადამიანები. იმის მიხედვით, თუ ვინ რომელ ქვეყნის ნაწილში სცხოვრობს, ადამიანები დაყოფებიან: ევროპიელებად, აზიელებად, აფრიკელებად, ამერიკელებად და ავსტრალიელებად. სიტყვიერი ნაწარმოები ანუ თხზულებანი დაყოფებიან პროზად და პოეზიად, და სხვ. ამ სახით, ლოღიკური დაყოფა ეწოდება ისეთ მოქმედებას, რომელიც ჩამოთვლის და გამოარკვევს ყველა დაბალ ცნებებს, რომელთაც იპყრობს უმაღლესი ცნება.

საჭიროა ყოველ ლოღიკურ დაყოფაში განვარჩევდეთ: დასაყოფს ცნებას, წევრებს დანაყოფისას და თვით საფუძველს. დასაყოფი ეწოდება იმ ცნების სივრცეს, რომელსაც დაყოფთ ხოლმე; ხოლო ყველა სახის ცნებები, რომლებათაც მას დაყოფთ, შეარდგენენ წევრებს დაყოფისას. ავიღოთ მაგალითად შემდეგი დაყოფა: ცხოველები არიან შინაური და გარეული. ამ დაყოფაში ცნება „ცხოველები“ შეარდგენს მრთელს, რომელიც ჩვენ გავყავით; ხოლო ცნე-

ბები „შინაური“ და „გარეული“ არიან დაყოფის წევრები.

რაიცა შეეხება დაყოფის საფუძველს, საჭიროა გვახსოვდეს შემდეგი: ყოველთვის, როცა ჩვენ ლოლიკურად დაეყოფთ რომელიმე ცნებას, უთუოდ უნდა ავიღოთ მისი შინა-არსიდან ერთი რომელიმე არსებითი ნიშნეულობა და მისი მიხედვით უნდა მოვახდინოთ ხოლმე დაყოფა. აი სწორეთ ის არსებითი ნიშნეულობა, რომლითაც ჩვენ ხელვმღვანელობთ რისიმე დაყოფის დროს, შეარდგენს დაყოფის საფუძველს. როცა, მაგალითად, ადამიანებს დაეყოფთ ჩვენ მამა-კაცებად და დედა-კაცებად, მაშინ დაყოფის საფუძვლად ვხმარობთ იმ არსებითი ნიშნეულობას, რომელსაც ვეძახით „სქესს“; ხოლო როცა დაეყოფთ ადამიანებს: ყმაწვილებად, ჭაბუკებად, ვაჟ-კაცებად და მოხუცებულებად, მაშინ საფუძვლად ვხმარობთ „ხნირობას“.

თითქმის ყოველ ცნებაში არის რაღაცენიმე ისეთი ნიშნეულობა, რომელის მიხედვითაც შეიძლება მისი დაყოფა. მაშა-სადამე, ერთი და იგივე ცნება შეიძლება დაეყოფიოს სხვა-და-სხვა საფუძვლით სხვა-და-სხვა ნაირად. მაგ. იგივე ცნება „ადამიანები“, გონების განსნის მიხედვით, შეგვიძლია დაეყოფოთ განათლებულებად და განათლებულებად. ხოლო შეიძლება მიხედვით, — მდიდრებად და ღარიბებად. სარწმუნოების მიხედვით, — ქრისტიანებად, ებრალებად, მაჰმადიანებად და წარმართებად. და სხვ. ამგვარ დაყოფას ერთი და იგივე

ცნებისას სხვა-და-სხვი საფუძველების მიხევით ეწოდება განაწილება. მაგრამ როცა უნდათ, რომ დასაყოფი ცნების სივრცე სრულიად გამოირკვეს, მაშინ უმთავრესი დაყოფის თითოეულს წევრს კიდევ დაყოფენ ანუ დაანაწილებენ ხოლმე, ესე იგი, ყველა სახის ცნებას, რომელსაც-კი დასაყოფი ცნება იპყრობს, ცალ-ცალკე დაანაწილებენ უუმცირესს ცნებებად. მაგალითი: ქართველები დაყოფებიან: ქართლებებად, კახლებად, იმერლებად, კლარჯეთელებად და ჯანელელებად. ქართლები კვლავ განაწილდებიან: ზემო ქართლებებად, შინა ქართლებებად და ქვემო ქართლებებად, კახელები კვლავ განიყოფებიან: შინა კახელებად და გარე კახელებად. იმერლები: ზემო იმერლებად, ქვემო იმერლებად, მეგრელებად, რაჭველებად, გურულებად, სამურზაყანოებლად და სვანებად. ყველა თხზულებები უპირველეს დაყოფებიან: პოეტიურად და პროზაულად. შემდეგ პოეტიურ თხზულებებს ჰყოფენ კიდევ: ჰეპიურად, ლირულად და დრამატიულად. ხოლო პროზაულ თხზულებებს: აღწერად, მოთხრობად და განსჯად. ამას გარდა თვითეული მოხსენებული სახე თხზულებათა კვლავ დანაწილების თვისდა შესაფერად. დრამატიულ თხზულებებს ჰყოფენ, მაგ., ტრაგედიებად და კომედიებად და სხვ.

როცა ამგვარად ერთი რომელიმე ცნება დაყოფილია ყველა საფუძველის მიხედვით, და აგრეთვე თვითეული მისი წევრიც დანაწილებულია ისრე, რომ

მთელი ცნების სივრცე სრულებით გამოაკვეთილია, მაშინ ამგვარ ანუსხვას ეწოდება სისტემა ანუ კლასიფიკაცია.

თუ გვინდა, რომ ლოლიკური დაყოფა კანონიერი იყოს, ჩვენ უნდა დავიცვათ შემდეგი პირობები.

1. ლოლიკურ დაყოფას უსათუოდ ერთი საფუძველი უნდა ჰქონდეს, რომლითაც უნდა ხელმძღვანელობდეთ მთელ სისტემაში; წინააღმდეგ შემთხვევაში დაყოფა გამოვა არეული. ამგვარი იქნება, მაგ., თუმცა ჩვენ ადამიანებს ასრე დავყოფთ: ადამიანები არიან მდიდრები და განათლებულები. აქ, როგორც სჩანს, არეულია ერთმანერთში ორი საფუძველი (შეძლება და გონებითი განვითარება) და ამიტომაც თვით დაყოფაც აირია, რადგანაც შეიძლება მდიდარი განათლებულიც იყოს და განათლებული ღარიბიც. ამას გარდა ლოლიკური დაყოფის საფუძველის შესახებ უნდა ისიც გვახსოვდეს, რომ საფუძველად უსათუოდ უნდა ავიღოთ არსებითი ნიშნეულობა საგნისა და არა შემთხვევითი. არ შეიძლება, მაგალითად ადამიანების დაყოფის დროს მივიღოთ საფუძველად ისეთი შემთხვევითი ნიშნეულობა, როგორც ფიზიკური რაიმე ნაკლულევიანება (სიბრმავე, სიკოჭლე და სხვ.) არის ხოლმე.

2. ყველა წევრები ლოლიკური დაყოფისა ერთად უსათუოდ უნდა უდრიდნენ დაყოფილი ცნების სივრცეს, ესე იგი, დაყოფაში არ უნდა იყოს არც მეტი

და არც ნაკლები არასტერი; წინააღმდეგ შემთხვევაში დაყოფა ან მეტად ვრცელი გამოვა, ან მეტად ვიწრო. მაგალითები: პოეტური თხზულებანი შეიძლება იყენენ: ჰეპიურნი, ლირიურნი, დრამატიურნი და აღწერითნი. ეს დაყოფა უფრო დიდია სივრცით, ვიდრე თვით ცნება „პოეზია“, რადგანაც მასში შეტანილია აღწერითი ნაწარმოები, რომელიც ეკუთვნის პროზას და არა პოეზიას. ესვე ცნება რომ ასრე დაეყოთ: პოეტური თხზულებანი არიან ჰეპიურნი და დრამატიურნი, მაშინ დაყოფა უფრო ვიწრო იქნება სივრცით, ვიდრე თვით ცნება „პოეზია“, რადგანაც დაყოფაში გამოტოვებულია ერთი სახე პოეტურ თხზულებათა, სახელდობ, ლირიული თხზულებები.

3. ლოღიკური დაყოფის წევრები უნდა შემდგარი იყვენ ისეთ ცნებათაგან, რომელებიც ერთი მეორისაგან სრულიად განირჩევიან; წინააღმდეგ შემთხვევაში დაყოფა გამოვა სიტყვების განმეორება და აირევა ხომღე. ესეთი იქმნება, მაგ., ჩვენ რომ ადამიანის მოქმედება დავყოთ: სასარგებლოდ და სასიამოვნოდ, რადგანაც ადამიანის ზოგიერთი მოქმედება შეიძლება სასარგებლოც იყოს და სასიამოვნოც.

4. გავრცელებულსა და სრულს ლოღიკურ დაყოფაში უნდა დაცული იყოს თან-და-თანობა ანუ მიმდევრობა, ესე იგი, ისრე უნდა გადავდიოდეთ ერთი ცნებიდგან მეორე უმდაბლესს ცნებაზე, რომ მათ

შორის არაფერი არ უნდა გამოესტოვოთ ხოლმე, თორემ დაყოფა არ იქმნება. გამორკვეული და ადვილად გასაგები. მაგალითად, ჩვენ რომ პოეზია პირდაპირ დავეყოთ: პოემებად, ბალადებად, რომანებად და მოთხრობებად, მაშინ დაყოფაში ნახტომი გვექმნება, რადგანაც პოეზია პირველად უნდა დაგვეყო: ჰეპიურად, ლირიურად და დრამატიურად, ხოლო შემდეგ ჰეპიური პოეზია თავის-თავად უნდა დავეყოთ: პოემად, ბალადად, რომანად და მოთხრობად.

§ 21 დამტკიცება

ჩვენ ცოდნას საგანთა შესახებ მხოლოდ მაშინ აქვს ღირსება და ფასი, როდესაც იგი ნამდვილი ანუ ჭეშმარიტია, ესე იგი, როცა ჩვენ ვქვი არა გვაქვს მის ჭეშმარიტებაში, ხოლო ესეთი ის მხოლოდ მაშინ შეიქმნება, როცა დამტკიცებულია. დამტკიცება რომელიმე ჰაზრის ჭეშმარიტებისა არს ისეთი ლოგიკური მოქმედება, რომელიც მოიპოებს და წარმოგვიდგენს მის სასარგებლოდ საკმაო საფუძველს, ესე იგი, ისეთ უეჭველ საფუძველებს, რომელთაგან ცხადათ სჩანს დასამტკიცებელი ჰაზრის ჭეშმარიტება. როცა, მაგ. გეოგრაფები გვიმტკიცებენ დედა მიწის სიმკვავეს, მაშინ ისინი წარმოგვიდგენენ შემდეგს საფუძველებს:

1) მოგზაური რომ წავიდეს დედა-მიწის ერთი

რომელიმე დანიშნულ ადგილიდან და სულ პირ-
და-პირ იაროს, შემოუვლის გარშემო დედა-მიწის
ზურგს და ისევ იმ ადგილზე მოვა, საიღამაც წავიდა.

2) როცა მზე ამოდის, ყველაზე უწინ მისი
სხივები გაანათლებენ ხოლმე მაღალი მთის წვე-
რებსა და აგრეთვე უუმაღლეს შენობების სართუ-
ლებს. ამგვარვე მოვლენას ვამჩნევთ მაშინ, როცა
მზე ჩადის ხოლმე.

3) მთვარის დაბნელების დროს დედა-მიწა ისე-
რის ხოლმე მრგვალ აჩრდილს.

4) ზღვაში მოგზაურობის დროს, ჩვენ ვხედავთ
შორიდან პირველად მარტო ხორალებს უუმაღ-
ლეს ნაწილს, მერმე, როცა დაუახლოვდებით, შვა
ტანს და ბოლოს მთელს ხომალდს.

ყველა ეს მოვლენა ცხადთ გვიმტკიცებს, რომ
დედა-მიწა მრგვალია.

ამ გვარად, ლოღიკურ დამტკიცებად იწოდება
გამოყვანა რომელიმე დასამტკიცებელი სჯის ჭეშმა-
რიტებისა სხვა უკვე ჭეშმარიტად ცნობილ სჯათაგან.

ყოველი ლოღიკური დამტკიცების დროს უნდა
გვეჩინდეს მხედველობაში ერთი ის, რასაც ვამტკიცებთ,
მეორე ის, რითაც ვამტკიცებთ დასამტკიცებელ
ჰაზრს, მესამეც ის, თუ რა სახით ვამტკიცებთ რას-
მეს. დასამტკიცებელ ჰაზრს ეწოდება ტეზისი; მსჯე-
ლობანი, რომლებითაც მას ვამტკიცებთ, იწოდებიან
საფუძველებად ანუ დამტკიცების არგუმენტებად; ხო-

ლო თვით სახე, რა გვარად გამოგეყავს საფუძვლი-
ზიდგან დასამტკიცებელი ჰაზრის ჭეშმარიტება, იწო-
დება, დამტკიცების ფორმად.

დასამტკიცებლად ჰხმარობენ საზოგადოთ ორ-
ნაირ ხერხს: ჭეშმარიტება რომელიმე ჰაზრისა გამო-
ყავთ საფუძვლიდგან ან პირ-და-პირ მათი გამოჩვე-
ვითა და განხილვით, ან კიდევ გადახვევით, ესე იგი,
წინააღმდეგი ჰაზრების გაბათილებით. პირველ შემთხ-
ვევაში ლოლიკურ დამტკიცებას ეწოდება პირ-და-პირი
დამტკიცება, მეორე შემთხვევაში გადახვეული დამტ-
კიცება. მაგალითები: ესთქვათ, ჩვენ უნდა დავამტკი-
ცოთ ის ჰაზრი, რომ საქირთა თუ არა, ქალებსაც
ედღეოდესთ სწავლა-განათლება. ამ ჰაზრის დამტკი-
ცება შაიძლება ორ ნაირად: როგორც პირ-და-პირ,
ი' რე არა პირ-და-პირ. პირველი დამტკიცება: ქალები
არიან იგრეთივე არსებანი, როგორც მამა-კაცები. მა-
შა-სადამე მათაც ისეთივე უფლება აქვსთ სწავლა-გა-
ნათლების მიღებისა, როგორც მამა-კაცებს. დედა-კა-
ცები არიან წვერი ოჯახ-სა და საზოგადოებისა; ოჯახ-
ხისთვისაც და საზოგადოებისთვისაც უმჯობესია გა-
ნათლებული წევრები ჰყავდესთ, ვიდრე უმეცარნი,
მაშა-სადამე ოჯახისა და საზოგადოების ინტერესი
მოითხოვს, რათა ქალებიც იღებდნენ სწავლა-განათ-
ლებს. სწავლა ქალებისთვისაც ისრე საქირთა, რო-
გორც მამა-კაცებისთვის, რათა მათაც შეეძლოთ

გაჭიერების დროს თავის ცოდნით საზრდო მოიპოვონ, თავს უპატრონონ და სხვ. მაშ მიუცილებლად საჭიროა, ქალებიც იღებდნენ სწავლა-განათლებას.

მეოცე ხაიჩი დამტკიცება. დავსთანხმდეთ დროებით, რომ ქალებს არა აქვსთ უფლება სწავლა-განათლება მიიღონ. მაგრამ რა გამოვა აქედამ? თუმც მართლა ქალებს არა აქვსთ სწავლა-განათლების მიღების უფლება, მაშ ისინი არ ყოფილან ისეთი ადამიანები, როგორიც არიან მამა-კაცები; მაგრამ ეს რომ ვიფიქროთ, სწორეთ უგნურება იქმნება. ვინც ფიქრობს, რომ ვითომც ქალებს არ ჰქონდესთ სწავლა განათლების მიღების უფლება, ის, იმ ჰაზრს ამტკიცებს, რომ ოჯახსა და საზოგადოებას ურჩევნია გაუნათლებელი და უმეცარი დედები და საზოგადოთწევრები ყავდეს; მაგრამ ესეც ხომ უგნურებაა თუმც დედა კაცებს არა აქვსთ უფლება ისწავლონ, მაშ იმათ არც ეს უფლება ჰქონიათ, რომ თავის-თავზე თვით იზრუნონ და საზრდო მოიპოვონ, მაგრამ ესეც ხომ სისულელეა. მაშა-სადამე, ცხადია, ქალებსაც ისეთივე უფლება აქვსთ სწავლა-განათლება მიიღონ, როგორიც ვაჟებს.

როგორც სხვა ლოლიკურს მოქმედებას, ისრე დამტკიცებასაც თავისი წესი აქვს, რომელითაც უნდა ხელფლვანელობდეთ, როცა რასმეს ვამტკიცებთ,

უკეთუ გვინდა, რომ დამტკიცება კანონიერი იყოს. დამტკიცების უმთავრესნი წესები არიან შემდეგნი.

1) ადამიანი უნდა ამტკიცებდეს მხოლოდ იმას, რაც ნამდვილად საჭიროებს დამტკიცებას, ამიტომ რომ ისეთი ჰაზრის დამტკიცება, რომელის ჭეშმარიტება ანუ ტყვილობა ყველასა-თვის თავის-თავად ცხადია, უგნურება იქმნება, მაგ., რა საჭიროა ვამტკიცებდეთ, რომ $2 \times 2 = 4$ და სხვ.

2) ტყვისი უსათუოდ უნდა ცხადათ და გრჯვეთ იყოს გაოხატული, რთა დამტკიცებელმა კარგათ იცოდეს, რა უნდა დაამტკიცოს და პირ-და-პირ მიზანს არ აცილდეს ხოლმე.

3) საფუძვლები რომლებზედაც დაამყარებულია ჭეშმარიტება დასამტკიცებელი ჰაზრისა, ან თავის-თავად უნდა იყვნენ ჭეშმარიტნი, ან კიდევ უკვე ისრუ დამტკიცებულნი, რომ მათი სიმართლე არავის საეჭვოდ არ მიაჩნდეს, წინააღმდეგ შემთხვევაში იმ ჰაზრის ჭეშმარიტებაც, რომელიც მათზე იქმნება დამყარებული, უთუოდ საეჭვო გამოვა. მაგალითად, ვსთქვათ: კრეზი ბედნიერი იყო, რადგანაც მას დიდი ქონება ჰქონდა. აქ იმ ჰაზრის ჭეშმარიტების საფუძვლად, რომ კრეზი ბედნიერი იყო, მოგვეყავს ჩვენ სიმდიდრე, მაგრამ საქმე ის არის, რომ საეჭვოა, თვით სიმდიდრე შეარდგენს ჭეშმარიტ ბედნიერების ნამდვილ წყაროს, თუ არა. ჩვენა ვხედავთ, მაგ., რომ მზე ამოდის და ჩადის, მაგრამ ეს საფუძველი

არ გამოგვადგება იმ ჰაზრის დასამტკიცებლად, რომ მზე მოძრაობს, ამიტომ რომ, როგორც ვიცით, ამ შემთხვევაში თვალებს ჩვენ შეცდომაში შევყევართ, რადგანაც თვით დედა-მიწა ტრიალებს და ჩვენ-კი ასრე გვეჩვენება, ვითომც მზე მიქრის.

4) დამტკიცებელმა არ უნდა იხმაროს რომელიმე ჰაზრის დასამტკიცებლად თვით ისევე ჰაზრი, რომელსაც ამტკიცებს, თორემ მაშინ დამტკიცებმა გამოვა უბრალო სიტყვების განმეორება და დამტკიცებით კი ვერაფერს ვერ დაამტკიცებს. ესეთი იქმნება, მაგ., რომ ვინმემ სთქვას, ესა-და-ეს ადამიანი მოკდა იმითომ, რომ უნდა მომკვდარიყო.

5) ბოლოს, დამტკიცება თორმითაც უნაკლებულა ანუ კანონიერი უნდა იყოს, ესე იგი მასში უნდა იყოს დაცული სრული ლოგიკური თან-და-თანობა და საჭირო კავშირი საფუძველთა და დანასკვნთა შორის და არა ვითარი ნახტომობა არ უნდა ეტყობდეს ხოლმე.

IV.

§ 22. ჰაზროვნების სამეცნიერო მეთოდები.

ყოველთვის, როცა ადამიანს საქმის გაკეთება ჰსურს, მინამ საქმეს შაუდგებოდეს, მოისაზრებს ხოლმე იმ გეგმას, რომელითაც უნდა იხელმძღვანელოს მოქმედობის დროს, თუმცა უნდა, რომ წადილს მისწვდეს. ჩვენი ჰაზროვნებისათვისაც, რადგანაც იგიც გონების ისეთი მოქმედებაა, რომელიც ელტვის ჰეშმარიტი ცოდნის შეძენას, მიუცილებლად საჭიროა წინ-და-წინ განსაზღვრილი გზა ანუ გეგმა. ხოლო იმ გზას მოქმედებისას, რომელიც მიმართულია რომელიმე მიზნის მისაღწევად, ეწოდება საზოგადოთ მეთოდი, კერძოდ მეთოდი ჰაზროვნებისა.

§ 23. გამოკვლევის ინდიკტიური მეთოდები. დაკვირება და გამოცდა.

ცოდნას ადამიანი იძენს სხვა-და-სხვა გზით, მაგრამ მათ შორის პირველი ადგილი უჭირავსთ დაკვირებას და გამოცდას. როცა ადამიანი თვალ-ყურს ადევნებს იმ მოვლენებს, რომლებიც თავის-თავად სჩნდებიან ხოლმე ბუნებაში და ჩვენზე სრულებით არ არიან

დამოკიდებლნი, ამას ეწოდება დაკვირება. მაგალითად: ჩვენ ვამჩვენთ ბუნებაში წვიმას, თოვლს, ცვარს, ელვას, ქუჩილს და ვშინჯაეთ იმფრად, რა ფრადაც წარმოგვიდგენს იმათ ბუნება; ვაკვირდებით და შევისწავლით ხოლმე. მაგრამ, რადგანაც ბუნება ყოველთვის, როცა საჭიროა, და არც ყოლგან არ წარმოგვიდგენს ჩვენ იმ მოვლენებს, რომლებიც გვინდა შევისწავლოთ, ამიტომ ადამიანი სციდილობს თვითონ შექმნას ხელოვნურად, როცა საჭიროა, ზოგიერთი ბუნების მოვლენა და ისრე შევისწავლოს ხოლმე. მაგალითად, ადამიანი ჰხეხავს ერთი სხეულით მეორეს და რწმუნდება რომ ხეხის, დროს აღიძვრის სითბო; ათბობს წყალს და ხედავს, რომ სითბოსაგან იგი ორთქლად იქცევა და ადის ჰაერში; ტუჩზე ხელს იფარებს და რწმუნდება, რომ სულის მოუთმელად, ესე იგი, ჰაერის ჩაუყლაპავად მას სიცოცხლე არ შეუძლია და სხვა. ამ სახით ხელოვნურად მოვლინების ანუ ფაქტების შექმნას ადამიანის მიერ იმ მიზნით, რომ შევისწავლოს იგინი, ეწოდება გამოცდა (ექსპერიმენტი).

მაშასადამე, გამოცდა დაკვირებისაგან მითი განიჩევეა, რომ მას ადამიანი თვით აჩენს ხელოვნურად იმ ჰაზრით, რომ გამოიკვლიოს მოვლენა და შევისწავლოს; დაკვირებით-კი იგი მხოლოდ იმ მოვლენებს აკვირდება, რომლებსაც თვით ბუნება წარმოგვიდგენს ხოლმე უკაცის-ხელოდ.

გამოცდას ის უპირატესობა აქვს დაკვირებაზე,

რომ ადამიანს, თითქმის, ყოველთვის და ყოველგან შეუძლია მოახდინოს იგი იმდენჯერ, რადენჯერაც სურს და იმ ზომით, რა ზომითაც საჭიროა მისთვის. ამას თანავე მის ნებაზეა დამოკიდებული, იმდენს ხანს გააგრძელოს გამოცდა, რადენ ხანსაც უნდა. ბუნების მოვლენანი-კი იმ დროსა და იმ ადგილს არა სჩნდებიან ხოლმე, როცა ანუ სადაც საჭიროება მოითხოვს; მეორეც, იმ ზომით მოხდება და ისრე ჩქარა თავდება რომ ძრიელ ძნელია ადამიანისათვის დაკვირვება და გამოკვლევა. — ერთი სიტყვით, ბუნების მოვლენები არ ემორჩილებიან მის სურვილსა და მიზანს.

რადგანაც დაკვირებისა და გამოცდის დროს ჰაზრონებას გამოუყავს კერძო ფაქტებიდგან საზოგადოებრივები, რომლებსაც იგინი ექვემდებარებიან, ამიტომ ცხადია, ორივე იგინი ინდიქტიურ გზას წარმოგიდგენენ.

§ 24. გამოცდით გამოკვლევის მეთოდები.

ყოველს მოვლენას ბუნებისას უსათუოდ თავისი საკუთარი მიზეზი აქვს და უმიზეზოთ არასფერი არ მოხდება ხოლმე. ამიტომ გამოცდით გამოკვლევის დანიშნულებაც იმაში მდგომარეობს, რომ იპოვოს გამოსაკვლევნი მოვლენის მიზეზი, ანუ, უკეთა ვსთქვათ, ის კავშირი, რომელიც არსებობს ორ მოვლენათა შორის, რომელთაგან ერთი მიზეზია და მეორე

მისი შედეგი. მაგრამ, რადგანაც ის მოვლენა, რომელიც მიზეზს შეარღვევს, ყოველთვის წინ უსწრებს თვისს შედეგს, ამიტომ მოვლენის მიზეზის პოვნასწორედ იმაში მდოქარეობს, რომ იმ მრავალ მოვლენათა შორის, რომლებიც მას წინ უძღვიან, ვიპოვოთ ნამეილად ის მოვლენა, რომელიც მისს საკუთარ მიზეზს შეარღვევს.

ამ მიზნის მისახწვევად ჰხმარობენ გამოცდით გამოკვლევის ოთხ მეთოდს. ეს ოთხი მეთოდი არიან: მეთოდი თანხმობისა, მეთოდი განსხვავებისა, მეთოდი თანხმომყოფ ცვლადებათა და მეთოდი დანაკჩენთა.

1. თანხმობის მეთოდად იწოდება ის ხერხი გამოცდით გამოკვლევისა, რომლის საშეაღებით დაასკენიან ხოლმე, რომ ყველა იმ მოვლენებთგან, რომლებიც წინ უსწრებენ გამოსაკვლევ მოვლენას, უკანასკნელის მიზეზად ის მოვლენა უნდა ჩაითვალოს, რომელიც ბადავს მას ყოველ შემთხვევაში გამოკვლევის დროს. მაგალითი. მეცნიერებმა შენიშეს, რომ წყალში, რომელიც გარე ანუ თავ ახდილ ჭურჭელში სდგას, რაძდენიმე ხნის შემდეგ სჩნდებიან პატარ-პატარა ცოცხალი არსებანი (ინფუზორები). მოინდომეს ამ საკვირველი მოვლენის მიზეზის პოვნა. ზოგნი ფიქრებდნენ, რომ ეს ცოცხალი არსებანი სჩნდებიან წყალში თავის-თავად სითბოსა და სინათლის გავლენით. სხვებს-კი შეუძლებლად მიაჩნდათ ამ გზით ცოცხალ არსებათა გაჩენა და ამ მოვლენის მიზეზად ჩას-

თვალეს ის, რომ წყალში უსათუოდ ორგანიულ არსებათა პატარა თესლები უნდა იყვნენ და ახალი ცხოველები იმათგან სჩნდებიანო. შაუდგენენ გაომცდას და, მართლაც, აღმოჩნდა, რომ უთესლოდ ცოცხალ არსებათა გაჩენა წყალში ყოველ შემთხვევაში შეუძლებელია. აქედამ გამოიყვანეს ის დანასკვნები, რომ მოხსენებული მოვლენის მიზეზი არის ის გარემოება, რომ წყალში სცვივიან ორგანიულ არსებათა თესლები და ინფუზორებიც მათგან იზადებიან.

2. მეთოდი განსხვავებისა არის ისეთი მეთოდი გამოცდით გამოკვლევისა, რომლის საშუალებით რწმუნდებიან, რომ ყველა იმ მოვლენათაგან, რომლებიც წინ უძღვიან გამოსაძიებელ მოვლენას, მის მიზეზად უნდა ჩაითვალოს სწორედ ის მოვლენა, რომლის მოსპობითაც ისპობა თვით გამოსაკვლევ მოვლენა. ამ მეთოდის საშუალებით, მაგალითად, მეცნიერები დარწმუნდნენ, რომ თუმცა წყალში, როგორც, მოვსპეთ თესლები, მაშინ შეუძლებელია მასში ცოცხალი არსებანი გაჩნდნენ თავის-თავად.

3. თან-მომყოლ ცვლილებათა მეთოდი იმ მეთოდს ეწოდება, რომლის საშუალებითაც რწმუნდებიან, რომ ყველა წინ-მძღოლ მოვლენათაგან, ნამდვილი მიზეზი გამოსაკვლევ მოვლენისა უნდა იყოს ის მოვლენა, რომლის შეცვლა ახდენს ცვლილებას თვით საძიებელ მოვლენაში. თუმცა გვსურს, მაგალითად, დავრწმუნდეთ, რომ შეკუმშვა და გაწევა სხე-

ულთა დამოკიდებულია ტემპერატურის მდგომარეობაზე და, მაშა-საღამე, ის უნდა იყოს მოხსენებული მოვლენის ნამდვილი მიზეზი, ჩვენ შეგვიძლია, თან-მომყოლ ცვლილებათა მეთოდის საშუალებით, შევცვალოთ სხეულის ტემპერატურა, ესე იგი, ან მოუმატოთ და ან მოუკლოთ მას, რის გამოც დავინახავთ, რომ ტემპერატურის მომატების დროს, სხეული გაიწევს, ხოლო მოკლებისა-თანავე, პირიქით, სხეული დაპატარავდება.

4. ბოლოს, დანარჩენთა მეთოდს შეარღვენს ისეთი მეთოდი, რომლის საშუალებით გამოყავთ, დანასკვნის ამ სახით: თუმცა ჩვენ დარწმუნებით ვიცით, რომ რთულ მოვლენაში ყველა წინმსწრები მოვლენანი ერთის გარდა, შეარღვევენ მიზეზებს სხვათა მოვლენათა, გარდა ერთისა, მაშინ ის ერთი დარჩენილი წინ-მსწრები მოვლენა იქმნება მიზეზი იმ ერთის დარჩენილი შედეგის მოვლენისა. ჩვენ ვიცით, მაგალითად, რომ ჰაერი შეარღვენს სულის-თქმის მიუცილებელ საჭირო პირობას; მაგრამ ჰაერი, როგორც ვიცით, შესდგება სამი ელემენტისაგან: ნაშხირ-ბადისაგან, აზოტისაგან და მჟავ-ბადისაგან. ეხლა ვიკითხოთ, ამ სამ ელემენტთაგან რომელი ელემენტი შევლის სულის თქმას? გამოცდიდამ ვიცით, რომ აზოტი და ნაშხირ-ბადი სრულიად სხვა თვისებისა არიან. მაშა-საღამე სულის-თქმას შევლის დარჩენილი მესამე ელემენტი, ესე იგი, მჟავ-ბადი.

§ 25. ემპირიული კანონები და კიპოტიზა.

სამეცნიერო გამოცდის ყველა მეთოდებს ის თავი-და-თავი მიზანი აქვსთ, რომ იპოვონ მოვლენათა გამოკვლევით საზოგადო და უცვლელი კანონები, რომლებსაც ექვემდებარებიან ყველა ერთ-გვარი მოვლენანი. ესეთ კანონებს შეარდგენენ, მაგალითებრ: კანონი ქვეყნიერების მიმზიდველი ძალისა, რომელსაც ექვემდებარება ურთი-ერთობა ყველა ზეციერ სხეულთა (მზისა, მთვარისა, დედა-მიწისა და ვარსკვლავთა); კანონი ნათელისა და სითბოს გავრცელებისა და სხვ. მაგრამ ამგვარი საზოგადო კანონების გამოკვლევა და პოვნა ერთბაშად შეუძლებელია. იმათ წინ უძღვისთ მრავალი დაკვირება და გამოცდა. ამიტომ, მინამ ჩვენ ბუნების საზოგადო კანონებს მივაგნებდეთ ანუ ვიპოვიდეთ, იძულებული ვართ დავეკმაყოფილდეთ ჩვეულებრივ მით, რომ დაკვირებისა და გამოცდის საშუალებით გამოგვყავს კერძო დანასკვნები, რომლებითაც შეგვიძლია აეხსნათ და განვმარტოთ კერძო მოვლენები. აი ასეთ კერძო დანასკვნებს უწოდებენ ემპირიულ კანონებს. მაგალითი: ემპირიული გამოკვლევით მეცნიერები დარწმუნდნენ, რომ ჭაობიანი ადგილების ორთქლი არის მიზვი ციების გაჩენისა (ემპირიული კანონი), მაგრამ ეს დანასკვნი

ჯერ კიდევ საკმაოდ არ არის შისტების, რათა იცნან არსი და თვისება თვით იმ ორთქლისა, რომელიც ვრცელდება ჰაერში, სწამლავს ადამიანის გვამს და აჩენს ციებას.

ამას გარდა, რადგანაც გამოკვლევის ინდიკტიურ მეთოდებს ყოველთვის არ მიეყვებათ ჩვენ საწადელ მიზნამდის, ესე იგი, ჭეშმარიტების პოვნამდის, იმიტომაც იძულებული ვართ დაგვკმაყოფილდეთ დრომდის შესაძლებელი, მაგრამ საექვო, დანარდგენით იმ მოვლენათა გასაგებად, რომლებიც გვინდა ავხსნათ. ამგვარ საექვო დანარდგენებს ეწოდებათ ჰიპოტეზა. მაგალითი: რადგანაც მეცნიერებმა ჯერ-ჯერობით ვერ ახსნეს, რა არის ნათელი, აი რა ნაირი ჰიპოტეზებით კმაყოფილდებიან: უწინ ფიქრობდნენ, რომ ნათელი არის სითხე რაჟ, რომელიც მომდინარეობს მზისაგანო; ეხლა-კი ფიქრობენ, ვითომც ნათელი უნდა იყოს მოძრაობა ანუ ტრიალი ჰეფირთა.

ჰიპოტეზა მაშინ ითვლება უფრო ნამდვილად და შემძლეად, როდესაც იგი რიგიანად ხსნის იმ მოვლენას, რომლისთვისაც არის შედგენილი; როცა იგი მარტივი, ბუნების შესაფერია და არ ეწინააღმდეგება არც ერთს იმ საზოგადო ბუნების კანონებს, რომლებიც უკვე გამოკვლეული და ნაპოვნი არიან.

§ 25 ანალიზური და სინტეზური მეთოდები.

ჩვენი ჰაზროვნება ყოველთვის, როცა ან ცოდნას იძენს, ან შეძენილ ცოდნას გონებაში შაიმუშაებს ხოლმე, შეაერთებს, წესიერებაში მოიყვანს და წარმოსთქვამს და ან კიდევ, როცა საჭიროა, ადამიანმა თავისი ცოდნა სხვას გადასცეს, ორ მეთოდს ჰხმარობს: ანალიზურს ანუ სინტეზურს.

პირველი მეთოდი არის ისეთი გზა ჰაზროვნების მოქმედებისა, რომლის საშუალებით ჩვენ ვანაწილებთ, ვიკვლევთ და შავისწავლით ჯერ კერძო ფაქტებს ანუ მოვლენებს და შემდეგ გამოგვყავს იმათგან საზოგადო კვშმარბიტება ანუ კანონები, რომლებსაც ექვემდებარებიან სათითაოდ ყველა რომელიმე ერთგვარი ფაქტები, და ამ წესით ავდივართ მაღლა.

პირ-იქით, როცა ჰაზროვნება სინტეზური მეთოდით მუშაობს, მაშინ იმ საზოგადო კანონებთან შემწეობით, რომლებიც გამოკვლეული და ნაპოვნი არიან ანალიზური მეთოდით, ხსნის ხოლმე კერძო ფაქტებს ანუ მოვლენებს და ამ გვარად ჩამოდის მაღლიდგან ქვემოდ. მაგალითები: 1) მეცნიერმა გალილეიმ იმ კერძო მოვლენათა გამოკვლევით და შესწავლით, რომ ყოველი სხეული მაღლიდგან ქვემოდ ეარდება დედა-მიწის ზურგზე, ანალიზური

გზით, იპოვა საზოგადო კანონი ქვეყნეკი მიმზიდ-
გელობისა, ესე იგი, ის საზოგადო ჭეშმარიტება, რომ
ჩვენ დედა-მიწას აქვს ისეთი ძალა, რომელიც იზი-
დავს ყოველ სხეულს. 2) მეორე მეცნიერმა, ნიუ-
ტონმა გამოიკვლია და შეისწავლა კერძო პლანეტა-
ტების მოძრაობის წესი და აქედამ გამოიყვანა, ანა-
ლიზური გზით, საზოგადო დანაკვეთი, რომ ის ძა-
ლა, რომელსაც ექვემდებარება პლანეტების მოძ-
რობა, არის ძალა მიმზიდველობისა. ეხლა, რაკი მოხ-
სენებული საზოგადო კანონები ნაპოვნი არიან ანა-
ლიზური მეთოდით, და ჩვენ ვიცით ისინი, ადვი-
ლად შეგვიძლია გავიგოთ და აეხსნათ ის 1) თუ
რა მიზეზია, რომ ადამიანები, ცხოველები, შენობები
ქვეები და სხვა სულიერი და უსოლო საგნები არ შორ-
დებიან დედა-მიწის ზურს, რომელიც ბურთივით მგვრ-
ლია და ჰაერში ტრიალობს, და არ ვარდებიან ჰაერში.
2) ან კიდევ ის საკვირველი მოვლენაც, რომ რა
ძალია იჭერს თვით დედა-მიწას, რომ ტრიალებს ჰა-
ერში და არ შორდება იმ ადგილს, რომელიც მას
უჭირავს.

ამ ორ მეთოდს ჰხმარობს ადამიანის გონება,
როგორც ზემოთა ვსთქვით, აგრეთვე მაშინ, როცა
შეძენილ ცოდნას განმარტავს და ანუ სხვას გა-
დასცემს.

ანალიზი და სინტეზი საჭირო არიან ადამიანის

გონების გახნისა და განვითარებისათვის და, მაშა-
სადამე, მეცნიერებისთვის. მაგრამ თავდა-პირველად
თვითეული ადამიანის სულიერი გახსნა მისდევს ხოლმე
ანალიზურ გზას: ჩვენ პირველად ვაკვირდებით, გა-
ვიცნობთ და შევისწავლით ხოლმე კერძო საგნებსა
და მოვლენებს და ამ გვარად ვიძენთ ცოდნას. მერ-
მე-კი, როცა ამ გზით გავმდიდრდებით ცოდნით, ვი-
პოვით საზოგადო კანონებს, შეგვიძლია ეს კანო-
ნები შეუფარდოთ კერძო მოვლენებს და ადვილად
აეხსნათ მათი საბულებით.

16

n 724